

Katarzyna Borkowska

Instytut Historii Nauki PAN

ORCID: 0000-0001-7607-6448

WIERSZE DEDYKACYJNE W DZIEŁACH *URANIA PROPITIA* (1650) I *SELENOGRAPHIA* (1647) – ANALIZA PORÓWNAWCZA¹

Dedication poems *Urania Propitia* (1650) and *Selenographia* (1647) – a comparative analysis

Summary:

The article presents poetry dedicated to Maria Cunitia in her work *Urania Propitia* (1650) in combination with a similar collection of poems from the work *Selenographia* (1647) by Jan Heweliusz. The aim of the article is to show how conventional poetry reflected the different circumstances of the creation of both works and the situations of their authors. The appendix to the article contains the translation of introductory poems to the work of Maria Cunitia.

Słowa kluczowe: Maria Cunitia, *Urania Propitia*, Jan Heweliusz, *Selenographia*, astronomia, poezja dedykacyjna

Key words: Maria Cunitia, *Urania Propitia*, Johannes Hevelius, *Selenographia*, astronomy, dedication poetry

Selenographia Jana Heweliusza i *Urania Propitia* Marii Cunitii zostały wydane w niewielkim odstępnie czasu: odpowiednio w 1647 i 1650 r., w okresie, w którym następowała stopniowa asymilacja heliocentrycznej astronomii elips i rozwijały się nowe metody astronomii obserwacyjnej². W 1563 r. Tycho Brahe zauwa-

¹ Artykuł powstał w wyniku realizacji projektu badawczego Narodowego Centrum Nauki nr 2019/35/B/HS3/02902 pt. „Nie przeocz tego, co na peryferiach: Maria Cunitia i Elias von Löwen a astronomia XVII stulecia”.

² „Astronomia XVII wieku zaczęła przywiązywać wielką wagę do obserwacyjnej weryfikacji tablic astronomicznych, tym bardziej że dzięki zastosowaniu lunety stały się możliwe obserwacje bodaj najbardziej spektakularnych koniunkcji: przejść planet wewnętrznych na tle tarczy Słońca.”

zył znaczące niedokładności w istniejących dotychczas tablicach przewidujących ruch ciał niebieskich, zwracając uwagę na potrzebę ich weryfikacji³. W 1577 r. rozpoczął projekt opracowania dokładnych tablic ruchu Słońca, Księżyca i planet; w 1600 r. do projektu, nazwanego na cześć cesarza Rudolfa II *Tablicami rudolfińskimi*, dołączył Johannes Kepler, by wkrótce, po śmierci Brahego w 1601 r., przejąć go całkowicie; Kepler pracował nad *Tabulae Rudolphinae* do 1627 r. Dzięki niespotykanej dotąd dokładności tablice te zaczęły zyskiwać uznanie⁴. Ich zastosowanie wymagało jednak czasochłonnych obliczeń, w związku z czym ich powszechne użycie sprawiało problem w porównaniu z innymi, wcześniejszymi tablicami astronomicznymi⁵. Problem ten rozwiązała Maria Cunitia, opracowując na podstawie pracy Keplera łatwiejszą metodę obliczania ruchu ciał niebieskich, którą opublikowała w swoim dziele *Urania Propitia*. Książka Cunitii zawierała przystępne, a jednocześnie najdokładniejsze tablice swoich czasów⁶. Autorka powzięła nietuzinkową decyzję przedstawienia swojej pracy w dwóch językach: łacińskim i niemieckim, pragnąc w ten sposób uczynić swoje dzieło powszechnie dostępnym zarówno na arenie międzynarodowej, jak i wśród niezających łaciny rodaków⁷.

Maria Cunitia, córka Henryka Cunitiusa i Marii Scholz, urodziła się na początku XVII w., najprawdopodobniej w 1610 r. Edukację wykraczającą poza dziedziny typowo kobiece zdobywała własnym wysiłkiem, ukradkiem przysłuchując się lekcjom brata i czytając dostępne jej książki. W ten sposób nauczyła się łaciny i francuskiego, poznała teksty biblijne i historyczne⁸. Wychowywała się w Świdnicy, gdzie w 1623 r. zawarła pierwszy związek małżeński z Davidem von Gerstmannem. Jako młoda żona zyskała większą swobodę w rozwijaniu pasji naukowych; kontynuowała naukę francuskiego, zaczęła uczyć się greki oraz

– J. Włodarczyk, *Kilka uwag o obserwacjach i teoriach astronomicznych w czasach Galileusza*, „Zagadnienia filozoficzne w nauce” 2003, nr 32, s. 91.

³ „W listopadzie 1563 roku uczynił to młody duński szlachcic Tycho Brahe, pragnący przyjrzeć się rzadko występującej koniunkcji Jowisza z Saturnem. Stwierdził, że *Tabulae Alfonsinae* myliły się w prognozie tego zjawiska o miesiąc, *Pruenicæ tabulae coelestium motuum* zaś – o dwa dni. Wydarzenie to jest często uznawane za moment przełomowy w dawnej astronomii obserwacyjnej, gdyż zapoczątkowało intensywny program wieloletnich pomiarów położenia ciał niebieskich – pomysły jako punkt wyjścia do poprawy przewidywań tablic astronomicznych i poznania prawdziwej budowy świata.” – J. Włodarczyk, *Księżyc w nauce i kulturze Zachodu*, Poznań 2012, s. 144.

⁴ J. Włodarczyk, *Kilka uwag o obserwacjach...*, s. 91–106.

⁵ N.M. Swerdlow, *Urania Propitia, Tabulae Rudolphinae faciles redditae a Maria Cunitia Beneficent Urania, the Adaptation of the Rudolphine Tables by Maria Cunitz*, [w:] *A Master of Science History. Essays in Honor of Charles Coulston Gillispie*, red. J.Z. Buchwald, Dordrecht 2012, s. 83.

⁶ N.M. Swerdlow, *Urania Propitia...*, s. 83.

⁷ M. Cunitia, *Urania Propitia, Admonitio Praeliminaris*, Byczyna 1650, s. 6.

⁸ von Löwen do Heweliusza, 02.12.1651, Bibliothèque de l’Observatoire, Paris, C1, v. 2, 260, k. 1r.

poznawać praktyki astrologiczne⁹. Po niespełna trzech latach małżeństwa została wdową. Z drugim mężem, Eliaszem von Löwen, połączyły ją zainteresowania astronomiczne. Eliazs wspierał pracę naukową Marii, dostarczając jej materiałów i wskazówek. Wspólnie prowadzili obserwacje i badania astronomiczne. Pobrali się w 1630 r. W kilka lat po ślubie musieli uciekać ze Świdnicy z powodu wojny trzydziestoletniej. Na ziemiach polskich wzięły ich w opiekę siostry zakonu cysternek z Ołoboku¹⁰, później przenieśli się do Byczyny, rodzinnego miasta Eliasza. Tam też opublikowana została *Urania Propitia*. Trzy lata wcześniej Jan Heweliusz wydał w Gdańsku swoje dzieło *Selenographia*, którego kopię wysłał Marii i Eliazsowi wkrótce po publikacji z prośbą o ich opinie¹¹.

Jan Heweliusz (1611–1687) pochodził z zamożnej rodziny gdańskiej zajmującej się browarnictwem. Uczęszczał do Gimnazjum Akademickiego w Gdańsku, gdzie profesor Piotr Krüger rozniecił w nim zamiłowanie do astronomii¹². Około 1630 r. Heweliusz wyjechał za granicę. Odwiedził m.in. Lejdę, Londyn i Awinion. W 1634 wrócił do Gdańska, by przejąć opiekę nad rodzinnymi browarami¹³. Rok później ożenił się z Katarzyną Rebeschke, córką gdańskiego kupca. Żona wniosła w posagu kamienice, na dachu których Heweliusz sporządził wkrótce własne obserwatorium¹⁴. W 1636 r. Heweliusz został przyjęty do cechu gdańskich browarników; w 1641 r. został ławnikiem Starego Miasta. Za pośrednictwem przyjaciół – przede wszystkim Pierre’a des Noyers i Ismaela Boulliau – utrzymywał kontakty z dworem polskim i francuskim, zaś poprzez Henry’ego Oldenburga z londyńskim Towarzystwem Królewskim¹⁵.

Wydana w 1647 r. *Selenographia* odniosła międzynarodowy sukces¹⁶. Status Księżycy był wówczas jednym ze szczególnie palących zagadnień naukowych. Astronomowie sporządzali szkice powierzchni Księżycy od początku XVII w.; pierwsze ilustracje opublikował Galileusz w 1610 r., co zainspirowało serię analogicznych prac w Europie. Do bardziej szczegółowych przedstawień (ale wciąż dalekich od doskonałości) należy zaliczyć ilustracje współpracującego z Pierrem Gassendim (znajomym Heweliusza) Claude’a Mellana z 1635 r. oraz miedzioryt

⁹ von Löwen do Heweliusza, 02.12.1651, Bibliothèque de l’Observatoire, Paris, C1, v. 2, 260, k. 2v.

¹⁰ M. Cunitia, *Urania Propitia, Maritus ad Lectorem*, k. 12r.

¹¹ Heweliusz do Cunitii, 14.09.1648, Bibliothèque de l’Observatoire, Paris, C1, v. 1, 116/227/116, k. 1r; Heweliusz do von Löwen, 14.09.1648, Bibliothèque de l’Observatoire, Paris, C1, v. 1, 114/225/114, k. 1r.

¹² C. Grell, *Jan Heweliusz...*, s. 48, 53, 63.

¹³ C. Grell, *Jan Heweliusz...*, s. 69–86.

¹⁴ M. Czerniakowska, *W 350. Rocznicę wydania Selenografii Jana Heweliusza*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1998, t. 43, nr 1, s. 8.

¹⁵ Zob. C. Grell, *Jan Heweliusz...*, s. 115–136.

¹⁶ J. Włodarczyk, *Księżyc...*, s. 225–226.

Michaela Florentiusa van Langrena z 1645r.¹⁷ Opracowanie Heweliusza znacznie przewyższało wcześniejsze próby szkiców powierzchni Księżyca dzięki dokładniejszym obserwacjom oraz artystycznym uzdolnieniom autora¹⁸. Jak zauważa Jarosław Włodarczyk: „[d]zieło gdańszczanina jest uznawane za pierwszą książkę, która z sukcesem odpowiedziała na potrzebę stworzenia – za sprawą pojawienia się nowego instrumentu, teleskopu – obrazowego języka astronomii”¹⁹.

Zbiory wierszy otwierające *Selenografię* Jana Heweliusza oraz *Łaskawą Uranię*²⁰ Marii Cunitii są podobne w tonie, należą bowiem do gatunku wierszy dedykacyjnych, charakterystycznych dla siedemnastowiecznych książek²¹. Jako takie zawierają typowe tropy: wysławianie autora, pochlebne opisy dzieła, porównania do postaci mitycznych i historycznych, zachęty dla czytelnika etc. Są głęboko zakorzenione w tradycji antycznej oraz biblijnej, pełne odniesień do starożytnej mitologii, literatury klasycznej i Biblii. Choć sposób przedstawienia autora jest zasadniczo podobny w obu zbiorach, wiersze chwalcące Cunitię i jej dzieło kładą akcent na inne aspekty niż poezja dedykowana Heweliuszowi.

Selenografia zawiera dziesięć wierszy autorstwa dziewięciu poetów. Większość autorów to gdańscy patrycjusze²²: Johann Mochinger (1603–1652), pastor w kościele św. Katarzyny w Gdańsku, od 1630 profesor retoryki w Gimnazjum Akademickim; wykształcony w Wittenberdze, Lejdzie i Strassburgu; autor traktatów retorycznych i mówca, wygłosił m.in. mowy pogrzebowe na cześć Zygmunta III Wazy i Władysława IV²³; Benjamin Engelke (1610–1682)

¹⁷ J. Włodarczyk, *Księżyc...*, s. 212–221.

¹⁸ „Heweliusz osiągnął za pomocą *Selenografii* cel, który sobie postawił: opisanie Księżyca w taki sposób, aby równie ważnym jak tekst, jeśli nie ważniejszym składnikiem książki były ryciny przedstawiające powierzchnię ziemskiego satelity. Kryły się za tym nie tylko długotrwałe obserwacje, lecz także poszukiwania właściwych graficznych środków wyrazu.” – J. Włodarczyk, *Księżyc...*, s. 224.

¹⁹ J. Włodarczyk, *Księżyc...*, s. 226.

²⁰ Tłumaczenie wierszy dedykacyjnych z *Urania Propitia* zamieściłam w dodatku do niniejszego artykułu.

²¹ Zob. E. Kotarski, *Gdańska poezja okolicznościowa XVII wieku*, Gdańsk 1993; A. Witczak, *Iohannes Petrus Titius. Wiersze okolicznościowe dedykowane Heweliuszowi*, [w:] *Jan Heweliusz i kultura heweliuszowska. Utilitas et delectatio*, red. M. Mendel, J.A. Włodarski, Gdańsk 2013, s. 129–145; A. Witczak, *Mityczne inspiracje Johanna Petera Titiusa w utworach okolicznościowych z okazji wjazdów monarszych do Gdańska*, [w:] *Gdańsk nowożytny a świat antyczny*, red. M. Otto, J. Pokrzywnicki, Gdańsk 2017, s. 63–77.

²² Autorów poezji okolicznościowej w *Selenografii* i *Machinie Coelestis* omawia Monika Żmudzka-Brodnicka: „Atlas uczonego świata” o poezji pisanej ku czci Jana Heweliusza, [w:] *Jan Heweliusz i kultura heweliuszowska. Utilitas et delectatio*, red. M. Mendel, J.A. Włodarski, Gdańsk 2013, s. 121–128.

²³ K. Estreicher, *Bibliografia Polska...*, t. XXII, t. 16, s. 472–476; B. Awianowicz, *Retoryka w Gdańskim Gimnazjum Akademickim w świetle programów szkolnych, wykładów i praktyki oratorskiej drugiej połowy XVI i w XVII wieku*, [w:] *W gdańskim ogrodzie muz. Gimnazjum Akademickie w Gdańsku wobec kultury starożytnych Greków i Rzymian*, red. M. Otto, J. Pokrzywnicki, Pelplin 2016, s. 41–66.

wychowanek Piotra Krugera, należał do wpływowego rodu gdańskiego; jego rodzina posiadała m.in. kaplicę św. Barbary w Kościele Mariackim w Gdańsku²⁴; Gerbrand Hajo (zm. 1666) lekarz gdański, syn chirurga gdańskiego Jana Friese; autor poezji okolicznościowej, m.in. epitalamium z okazji zaślubin Benjamina Engelke, a także jednego z wierszy żałobnych w książce Mochingera z 1631²⁵; napisał przemowę z okazji wizyty Władysława IV w Gdańsku w 1634²⁶; Wawrzyniec (Lorenz) Eichstaedt (1596–1660) studiował w Gryfii, Wittenberdze, Jenie i Lejdzie; pełnił funkcję lekarza miejskiego w Szczecinie w latach 1624–1644, a w latach 1645–1660 lekarza miejskiego w Gdańsku; pracował w Gimnazjum Akademickim w Gdańsku jako profesor medycyny, matematyki i fizyki; autor dzieł astronomicznych, astrologicznych i botanicznych, a także poezji okolicznościowej²⁷; Johann Georg Moeresius (1598–1657) rektor szkoły św. Piotra i Pawła w latach 1647–1657, autor poezji okolicznościowej, m.in. mowy pochwalnej na cześć Jana Kazimierza z okazji zwycięstwa nad Tatarami i Kozakami w 1651²⁸; Wincenty Fabrycjusz (Vincentius Fabricius) (1612–1667) syndyk miejski Gdańska, do którego obowiązków należało m.in. witanie królów, książąt i dyplomatów w imieniu miasta, w tym także wygłaszanie mów po łacinie²⁹; Michael Borck, (1579–1658) poeta, sekretarz Rady Miejskiej Gdańska od 1611, studiował w Wittenberdze i Lejdzie³⁰. Dwaj autorzy wierszy otwierających *Selenografię* nie pochodzą z Gdańska: Cyprian Kinner (zm. 1649) doradca księżęcy, lekarz, prawnik i językoznawca, pochodził z Brzegu, gdzie kształcił się pod okiem Melchiora Laubana; współpracował z Janem Amosem Komeńskim nad teorią edukacji oraz nowoczesnymi podręcznikami³¹; Abraham von Frankenberg

²⁴ T. Hirsch, *Die Ober-Pfarrkirche von St. Marien in Danzig*, Gdańsk 1843, s. 42; K. Estreicher, *Bibliografia Polska...*, t. XVI, s. 31.

²⁵ J. Mochinger, *Christliches Trostsreiben an die woledle und Ehren- auch Tugendreiche Frau Margareth Schliowitzin [...] wegen unverhofften Abschiede ihres Edlen und Tugendhaften Sohnes Adam von Schliowitz, welcher dem 9. Julij ist verschieden in Florentz in diesem 1631 Jahr, abgeschicket von Danzig durch Johann Mochinger Prediger der Gemeine Christi zu S. Kathrin daselbst*, Gdańsk 1631.

²⁶ K. Estreicher, *Bibliografia Polska...*, t. XVIII, s. 20; L. Pszczółkowska, A. Siemiginowska, *Polonica XVI do XVIII wieku nie znane Bibliografii Estreichera ze zbiorów Biblioteki Gdańskiej* (z. 3), Gdańsk 1980.

²⁷ K. Estreicher, *Bibliografia Polska...*, t. XVI, s. 30; *Encyklopedia Gdańska. Gedanopedia.pl*, https://www.gedanopedia.pl/gdansk/?title=EICHST%C3%84DT_LORENZ [dostęp: 15.08.2021].

²⁸ K. Estreicher, *Bibliografia Polska...*, t. XXII, s. 499–504.

²⁹ E. Kotarski *Łacina w kulturze dawnego Gdańska*, [w:] *Gdańsk nowożytny a świat antyczny*, red. M. Otto, J. Pokrzywnicki, Gdańsk 2017, s. 47–62.

³⁰ *Encyklopedia Gdańska. Gedanopedia.pl*, [gedanopedia.pl/gdansk/?title=BORCK_MICHAEL](https://www.gedanopedia.pl/gdansk/?title=BORCK_MICHAEL) [dostęp: 15.08.2021].

³¹ A. Matuszewski, *Korespondencja Cypriana Kinnera z Janem Amosem Komeńskim*, "Kwartalnik Historii Nauki i Techniki" 2010, t. 55, nr. 1, s. 123–138; J.W. Adamson, *Pioneers of Modern Education 1600–1700*, Cambridge 1921, s. 108–111.

(ur. 1593) uczęszczał do tego samego gimnazjum w Brzegu co Kinner. Studiował prawo w Lipsku, jednak porzucił studia w fascynacji nad ascetycznym życiem mistyków; w związku z wojną 30-letnią przeprowadził się do Gdańska, gdzie przez 8 lat (1641–1649) gościł go Heweliusz³². Podróżujący między Śląskiem i Pomorzem Cyprian Kinner, wspólny znajomy Heweliusza i Cunitii, napisał po jednym wierszu do *Selenografii* i *Uranii Propitii*.

Dzieło Marii Cunitii zawiera czternaście wierszy napisanych przez pięciu poetów (w tym Kinnera). Trzech z nich związanych jest z Byczyną, gdzie wydana została *Urania Propitia*: Konstanty Ring (1589–1636) pastor byczyński; urodzony w Namysłowie, gdzie rozpoczął edukację; kontynuował naukę w Brzegu i Frankfurtu; w 1613 otrzymał funkcję diakona w Oławie i pastora w Siedlicach. W 1633 oba miasta spłonęły w wojnie trzydziestoletniej, a Ring został przeniesiony do Byczyny; autor poezji okolicznościowej³³; Samuel Pollucius, diakon w Byczynie w latach 1634–1636, pastor w Byczynie w latach 1636–1670; autor poezji okolicznościowej, m.in. wiersza opłakującego męża Marii, Eliasza, po jego śmierci³⁴; Benjamin Ducius (1595–1656) pochodził z Opola, przez 25 lat pełnił stanowisko rektora w miejskiej szkole w Byczynie³⁵. Mniej lokalną postacią jest pochodzący z Litomyśla w Czechach Ezekiel Paritius (1622–1671), który w latach 40. otrzymał tytuł oficjalnego malarza Adama Kozanowskiego, nadwornego marszałka koronnego. Po śmierci Kazanowskiego w grudniu 1649 udał się na Śląsk; przebywając w Byczynie gościł u Marii Cunitii i Eliasza. Około 1654 roku przybył do Brzegu, gdzie znalazł mecenat księcia legnicko-brzeskiego Jerzego III; 28 marca 1662 książę nadał mu tytuł nadwornego malarza dworu piastowskiego³⁶. Aż 8 utworów zbioru ułożył Pollucius: 7 anagramów i akrostych z chronostychem. Trzy wiersze wyszły spod pióra Ringa. Trzej pozostali poeci napisali po jednym wierszu. Zbiór zamyka napisany po włosku sonet Paritiusa.

Pierwszą rzucającą się w oczy różnicą między oboma zbiorami jest duża liczba anagramów z imienia Marii Cunitii w stosunku do tylko jednego z imienia Heweliusza. Można z dużym prawdopodobieństwem uznać, że jest to związane z odmiennym statusem autorów. Choć bowiem oboje debiutują w podobnym wieku, nazwisko Heweliusza cieszyło się już wówczas znacznie większym rozgłosem. Gdańsk był tętniącym życiem centrum handlowym, gdzie rozwijały się kontakty międzymiastowe i międzynarodowe. Rodzina Heweliusza od pokoleń zajmowała się browarnictwem w Gdańsku, sam Heweliusz był członkiem ce-

³² K. Estreicher, *Bibliografia Polska...*, t. XVI, s. 299.

³³ S.J. Erhardt, *Presbyterologie des Evangelischen Schlesiens*, t. 2, Legnica 1782, s. 211.

³⁴ S.J. Erhardt, *Presbyterologie...*, s. 499.

³⁵ K. Estreicher, *Bibliografia Polska: 140,000 druków*, t. XV, Kraków 1898, s. 355–356.

³⁶ A. Więcek, *Ezechiel Paritius – nadworny malarz Piastów śląskich*, „Biuletyn Historii Sztuki” t. 24, 1962, nr 3/4, s. 410–417, DOI 10.11588/diglit.45620.49.

chu gdańskich browarników i wpływowym patrycjuszem, miał za sobą odbyte studia zagraniczne i podróże po Europie oraz rozwijającą się karierę polityczną w Gdańsku. Jego imię było z pewnością znane na Pomorzu, a także w kręgu jego zagranicznych przyjaciół³⁷.

Trawiony wojną trzydziestoletnią Śląsk, gdzie działała Maria Cunitia, nie sprzyjał pracy naukowej. Maria podróżowała wyłącznie między Świdnicą, Łubnicami i Byczyną, oddalonych o około 150 km³⁸. Heweliuszowi pierwsze kontakty naukowe zapewniła nauka w prestiżowym Gimnazjum Akademickim, gdzie poznał swojego pierwszego mentora, Piotra Krügera. Cunitia, zdobywając wykształcenie prywatnie i na własną rękę, była pozbawiona takich możliwości. Podczas gdy dwudziestoletni Heweliusz rozpoczynał swoją „turę kawalerską”³⁹, Cunitia w wieku 20 lat poślubiła swego drugiego małżonka. Jej sława rozwijała się na Śląsku, zaś poza jego granice dotarła między innymi dzięki staraniom Heweliusza, który wspominał jej działalność astronomiczną w listach do znajomych; warto nadmienić, że przy pierwszej wzmiance Heweliusz pomylił imię badaczki, nazywając ją w 1646 r. „Anną Cuniceą”⁴⁰, co bez wątplenia świadczyło o potrzebie rozślawienia prawdziwego imienia śląskiej astronom⁴¹.

Naturalnie istotną okolicznością, wpływającą na różnice w poetyckich wizerunkach autorów, była ich płeć. Porównanie obu zbiorów sugeruje, że płeć Marii wymagała szerszego komentarza. Szczególnie wyraźnie widać to przy porównaniu najdłuższych wierszy z obu zbiorów; w *Selenografii* najwięcej wersów (90) liczy sobie poemat autorstwa Eichstaedta. Opisuje on w szczegółach dzieło Heweliusza⁴², chwali jego nowatorstwo⁴³ i użyteczność⁴⁴. Najdłuższy utwór poetycki z *Łaskawej Uranii*, wiersz dyrektora szkoły w Byczynie, Benjamina Duciusa, jest natomiast ponad dwa i pół razy dłuższy (276 wersów). Utwory Duciusa i Eichstaedta pełnią analogiczne funkcje w każdym ze zbiorów, oba bowiem prezentują

³⁷ Zob. *Johannes Hevelius and His Gdańsk*, red. M. Turek, Gdańsk 2013.

³⁸ J. Włodarczyk, „Peripheral” Astronomy in the Correspondence of Johannes Hevelius: A Case Study of Maria Cunitia and Elias von Löwen, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2019, nr 1, s. 149, DOI 10.4467/0023589XKHNT.19.009.10117.

³⁹ C. Grell, *Jan Heweliusz...*, s. 69–90.

⁴⁰ J. Włodarczyk, „Peripheral” Astronomy..., s. 148.

⁴¹ Warto jednak podkreślić, że takie przekręcenie nazwiska Cunitii mogło wynikać z jego znajomości ze słyszenia i być może świadczy jedynie o błędnym zapisie. Tego samego nie można rzecz jasna powiedzieć o imieniu.

⁴² J. Heweliusz, *Selenographia*, Gdańsk 1647, Eichstaedt III (10–55), k. 3r.

⁴³ Np. J. Heweliusz, *Selenographia*, Eichstaedt (23–25): *Astronomis non illa fuit via cognita priscis: detexit nostro saeculo hanc tubus opticus arte solerti factus, ceu rite dioptrica tradit*, k. 3r.

⁴⁴ Np. J. Heweliusz, *Selenographia*, Eichstaedt (26–28): *Ecce labore tuo nunc observare labores, Heveli, Uranies cultor Phoebique sacerdos, rectius incipimus Lunae eclipsesque frequentes*, k. 3r.

przeгляд dzieła⁴⁵ i zachęcają do lektury poprzez wskazanie na pożytek⁴⁶, a także pochwałą astronomii⁴⁷. W przypadku wiersza Duciusa jest to jednak tylko część jego funkcji. Ponad jedną trzecią utworu zajmuje bowiem pochwalny katalog uczonych kobiet, od mitycznej starożytności po czasy współczesne autorowi⁴⁸. Ekskurs ten zajmuje 94 wersów, a zatem więcej, niż cały wiersz Eichstaedta z *Selenografii*. Ducius wymienia 33 uczone kobiety, zamykając katalog postacią Marii Cunitii, o której stwierdza na końcu poematu, że „jeśli jest coś prawdziwego w przeczuciach naszego umysłu, żadne późniejsze wieki nie przyniosą kobiety tej rangi”⁴⁹.

Nagromadzenie superlatywów i wezwań do głoszenia chwały autora jest charakterystyczne dla obu zbiorów. Wśród epitetów opisujących Marię znajdziemy: „wybitna” (*praestans / praestantissima*) – używane najczęściej, aż cztery razy, u Konstantego Ringa⁵⁰, „szlachetna” (*nobilis*)⁵¹, „znakomita” (*clara / clarissima / praeclara*)⁵² – oba użyte po trzy razy w zbiorze, oraz epitety pojawiające się jednorazowo: „wielce uczona” (*doctissima*)⁵³, „wykształcona” (*erudita*)⁵⁴, „niezwy-

⁴⁵ J. Heweliusz, *Selenographia*, Eichstaedt (10–55), k. 3r; M. Cunitia, *Urania Propitia*, Ducius, (155–224), k. 9r–v.

⁴⁶ Np. J. Heweliusz, *Selenographia*, Eichstaedt (31–33): *Mox et hydrographicas tabulas gaudēbit habere e meliore luto formatas nautica praxis: namque Selenographiae est ingens fructus et usus*, k. 3r; M. Cunitia, *Urania Propitia*, Ducius (189–192): *Qui miro flagras coelestis & artis amore, crede mihi laetus commoda mille metes. Perfundetque tuum pectus iucunda voluptas, aethereos raptum in teque putabis agros*, k. 9v; (213–214) *Nosse parallaxes longum in latumque diremptas, expetis Astrophilus sed breviorē via?*, k. 10r.

⁴⁷ Np. J. Heweliusz, *Selenographia*, Eichstaedt (1–6): *Non res est facilis conscendere culmen Olympi, stellarum varios motus et noscere situs, ac recte numerare gradus et tempora caeli. Mortales sane pauci, quos aequus amavit Iuppiter aut ardens evexit ad aethera virtus, hoc praestare queunt et vertice tangere Lunam*, k. 3r; M. Cunitia, *Urania Propitia*, Ducius (193–195): *An prope divinum non est praescribere legem stellis, & motum noscere posse citos, mente sagace prius, quam fiant aethere celso?*, k. 9v.

⁴⁸ M. Cunitia, *Urania Propitia*, Ducius (33–127), k. 7v–9r.

⁴⁹ M. Cunitia, *Urania Propitia*, Ducius (275–276): *Si quid habent veri nostra praesagia mentis, nulla ferent talem postera secla viram*, k. 10r.

⁵⁰ M. Cunitia, *Urania Propitia*, Ringius, *Ad nobilem & praestantissimam Foeminam, Medicinae Astrologiae aliarumque atrium & linguarum scientia ornatissimam*; (33–34): *FOEMINA praestans*, k. 4v; *Elegeidion* (45–46): *Hinc merito laudanda mihi CUNITIA, praestans foemina*, k. 6r; (53): *Macte labore tuo vira praestantissima*, k. 6r.

⁵¹ M. Cunitia, *Urania Propitia*, Ringius, *Ad nobilem & praestantissimam...*, k. 4v; Ducius: *Nobilis, clarissimae, doctissime, omniumque virtutum ornamentis conspicuae foeminae Mariae Cunitiae*; (129): *Elysio decus est Cunitia nobilis orbi*, k. 9r.

⁵² M. Cunitia, *Urania Propitia*, Ringius, *Ad nobilem & praestantissimam...* (45–46): *Praeclara PALLAS, vix datur artibus pollens tibi par Foemina*, k. 6r; Ducius (tytuł), k. 7v; (261–262): *offert tibi quem Clarissima librum Foemina*, k. 10v.

⁵³ M. Cunitia, *Urania Propitia*, Ducius (tytuł), k. 7v.

⁵⁴ M. Cunitia, *Urania Propitia*, Kinnerus: *Ad aevi nostri eruditam Palladem*, k. 4v.

klä” (*rara*)⁵⁵, „sławna” (*incluta*)⁵⁶ „ozdobiona znajomością medycyny, astronomii i innych sztuk oraz języków” (*medicinae, astrologiae aliarumque artium et linguarum scientia ornatissimam*)⁵⁷, „wyróżniająca się ozdobami wszelkich cnót” (*omniumque virtutum ornamentis conspicuae foeminae*)⁵⁸, „światło pięknego intelektu i wyjątkowej roztropności” (*Lume Bell' d' intelletto di prudenza Eccellente*)⁵⁹. Paleta epitetów opisujących Heweliusza jest znacznie uboższa. Trzykrotnie pojawia się przymiotnik „znakomity” (*clarus / clarissimus*)⁶⁰, pozostałe zaś bez powtórzeń: „szlachetny” (*nobilissimus*) „największy” (*amplissimus*), „najroztropniejszy” (*prudenterissimus*)⁶¹, „najbystrzejszy” (*sagacissimus*)⁶², „niezwykle utalentowany” (*ingeniosissimus*)⁶³. Bardziej różnorodne niż w przypadku Cunitii są natomiast porównania Heweliusza do wielkich postaci mitycznych i historycznych. Maria jest wielokrotnie porównywana do Ateny⁶⁴ przez prawie wszystkich poetów zbioru – za wyjątkiem Paritiusa, autora sonetu po włosku. Określenie „Śląska Pallada” pojawia się w wierszach na tyle często, że sprawia wrażenie stałego przydomka Marii. Wrażenie to potęguje fakt, że nie bywa ona porównywana do innych postaci. Wyjątek stanowi tutaj katalog kobiet Duciusa. Jakby polemizując z pozostałymi poetami sławiącymi imię Marii, którzy jednogłośnie porównują ją do Ateny i do nikogo innego, Ducius konstruuje w swoim utworze katalog 33 uczonych kobiet z tradycji mitologicznej, biblijnej i historycznej, z których Cunitia przewyższa wszystkie, tak jak Księżyc przyćmiewa gwiazdy⁶⁵.

⁵⁵ M. Cunitia, *Urania Propitia*, Ducius (263): *Et bona tam rarae Matronae*, k. 10v.

⁵⁶ M. Cunitia, *Urania Propitia*, Ringius, *Ad nobilem & praestantissimam...* (33): *incluta FOEMINA*, k. 5r.

⁵⁷ M. Cunitia, *Urania Propitia*, Ringius, (tytuł), k. 4v.

⁵⁸ M. Cunitia, *Urania Propitia*, Ducius (tytuł), k. 7v.

⁵⁹ M. Cunitia, *Urania Propitia*, Paritius, *Sonet* (1), k. 10v.

⁶⁰ J. Heweliusz, *Selenographia*, Hajo, IV (20): *Hevelii clari nobile pandit opus*, k. 4r; *Selenographia*, Kinnerus, V, *In Selenographiam Hevelio-Gedanensem ad auctorem clar(issimum) et ingeniosissimum epigramma*, k. 4v; Frankenberg, VIII, *Clarissimus Hevelius, Germaniae Eu-Helius*, k. 6r.

⁶¹ J. Heweliusz, *Selenographia*, Moeresius, IX, *In Selenographiam, admirandum admirandi ingenii opus nobilissimi et amplissimi viri D(omini) Johannis Hoevelii, augustae rei p(ublicae) Ged(anensis) scabini prudentissimi*, k. 6r.

⁶² J. Heweliusz, *Selenographia*, Kinnerus, V (podpis): *Rei litterariae nova incrementa, auctori sagacissimo famae augmenta, gratulans*, k. 4v.

⁶³ J. Heweliusz, *Selenographia*, Kinnerus (tytuł), k. 4v.

⁶⁴ M. Cunitia, *Urania Propitia*, Kinnerus (tytuł), k. 4v; (1–2 & 13–14): *Rumpe moras igitur, Pallas Silesia, rumpe: Uranieneque typis offer, & ede foras!*, k. 4v; Pollucius, *Anagramy*, I (1–2): *Abstrusas rimaris opes dum faustiter intus Uraniae; intra & ini mira Miverva; Vacat*, k. 6v; V (1–2): *Uranica a miti, Lector, producta Minerva esse scias*, k. 7r; VI (5–6): *Hac Rami Canit ipsa Via Silesia Pallas Cunitia*, k. 7r; Akrostych (5–6): *in isto Tractatu Silesiae Palladis*, k. 7r; Ringius, *Ad nobilem & praestantissimam...* (45), k. 5r.

⁶⁵ M. Cunitia, *Urania Propitia*, Ducius (131–134): *Splendida ceu Phoebe stellas supereminet omnes, cum fulget medio lumine plena polo: sic reliqua post se Cunitia nostra reliquens, arte Mathematica scit superare nurus*, k. 9r.

Heweliusz natomiast cieszy się dwoma często powtarzаныmi porównaniami oraz kilkoma pojedynczymi. Jako odkrywca nowych światów i twórca map, najczęściej porównywany jest do Krzysztofa Kolumba. Wincenty Fabrycjusz nazywa go „niebiańskim Kolumbem”⁶⁶. Pochwała Heweliusza autorstwa Cypriana Kinnera w całości opiera się na zestawieniu go z Kolumbem. Utwór rozpoczynają wersy: „Trwa dyskusja, Heweliuszu, czy palma pierwszeństwa należy się tobie czy Kolumbowi, i geniusz którego z was odznacza się większą siłą”⁶⁷. Wprowadzona jest następnie długa analogia między oboma odkrywcami, podsumowana słowami: „każdy z was odkrył nowe światy, tak samo wcześniej nieznanne i tak samo użyteczne. Stąd zatem trwa dyskusja, czy palma pierwszeństwa należy się tobie, czy Kolumbowi, i geniusz którego z was odznacza się większą siłą”⁶⁸. Powtórzone wersy z początku zamykają pierwszą część wiersza, która przedstawia rzeczoną dyskusję nad pierwszeństwem. W drugiej części utworu Kinner rozstrzyga spór: „powiem, co myślę: nagroda należy się wam obu, jesteście bowiem równi w swoich zajęciach”⁶⁹. Wersy z początku wiersza powracają na końcu utworu w zmienionej formie: „Odważne poszukiwania Heweliusza i Kolumba zasługują w równym stopniu na palmę pierwszeństwa, bowiem geniuszowi żadnego z nich nie brakuje siły”⁷⁰. Podobną konstrukcję klamrową z wykorzystaniem porównania do wielkiej postaci znajdziemy w wierszu Kinnera dla Marii Cunitii. Utwór jest znacznie krótszy niż ten dla Heweliusza, a konstrukcja klamrowa uproszczona, bez oboczności w pierwszych i ostatnich wersach. Zaczyna się i kończy dwoma wersami wzywającymi Marię do publikacji dzieła, zwracając się do niej „Śląska Pallado”⁷¹. Podczas gdy w wierszu Kinnera dla Cunitii „Śląska Pallada” jest jedynym porównaniem, w wierszu dla Heweliusza pojawiają się także inne postaci, którym Heweliusz dorównuje umiejętnościami: Dedal, Apelles i Euklides⁷². Porównania do Apellesa i Euklidesa są jednorazowe, jednak porównanie do Dedala pojawia się także u in-

⁶⁶ J. Heweliusz, *Selenographia*, Fabritius, I (13): *ingenium aetherei mecum venerare Columbi*, k. 2v.

⁶⁷ J. Heweliusz, *Selenographia*, Kinnerus (1–2): *Heveli, lis est, tua palma sit, anne Columbi, utrius ingenium plusque vigoris alat*, k. 4v.

⁶⁸ J. Heweliusz, *Selenographia*, Kinnerus (13–16): *novos orbis manifestavistis uterque ante parum notos, utilitate pari. Hinc ergo lis est, tua palma sit, anne Columbi, utrius ingenium plusque vigoris alat*, k. 4v.

⁶⁹ J. Heweliusz, *Selenographia*, Kinnerus (17–18): *Dicam, quod sentio: palma (namque pares studiis estis) utrumque decet*, k. 4v; cf. (31–32): *Tu par, Hevele, Columbo, hic tibi: nam meritis surgitis ambo pares*, k. 4v.

⁷⁰ J. Heweliusz, *Selenographia*, Kinnerus (35–36): *Ausibus Hevelii par palma sit atque Columbi: neutrius ingenium namque vigore caret!*, k. 4v.

⁷¹ M. Cunitia, *Urania Propitia*, Kinnerus (1–2 & 13–14): *Rumpe moras igitur, Pallas Silesia, rumpe: Uranieneque typis offer, & ede foras!*, k. 4v.

⁷² J. Heweliusz, *Selenographia*, Kinnerus (19–20): *Daedalus ille fuit, fuit et (sic scimus) Apelles, Euclidesque sagax, tu quoque talis ovas.*, k. 4v.

nych autorów zbioru – Frankenberga⁷³ i Hajo⁷⁴. Hajo czyni także porównania do postaci mitycznych – stuokiego Argosa, który i tak widział mniej, niż Heweliusz dzięki swojemu teleskopowi⁷⁵, i Atlasa, który na Heweliusza rzucił ciężar firmamentu niebieskiego⁷⁶. Porównania używane do przedstawienia Heweliusza zwracają uwagę na pionierski charakter jego pracy (porównanie do Kolumba), talent inżynierski (porównanie do Dedala), moc dalekiego widzenia, którą osiągnął dzięki konstrukcji teleskopu (porównanie do Argosa), wiedzę astronomiczną (porównanie do Atlasa), różnorodne umiejętności (porównanie do Apellesa⁷⁷ i Euklidesa). Wszechobecne porównanie Cunitii do Ateny skupia się na jednej rzeczy: że jest ona mądrą kobietą. Podobny efekt tworzy katalog kobiet Duciusa, który wymienia kobiety odznaczające się najróżniejszymi talentami. Należy wszakże zauważyć, że poeci piszący o Marii byli ograniczeni skąpą liczbą przykładów kobiet z mitologii i historii, do których mogliby porównać opiewaną astronomkę. Katalog kobiet Duciusa zdradza między innymi, że o wymienianych przez niego kobietach wiadomo stosunkowo niewiele, a owoce ich pracy w ogromnej większości nie zachowały się. Mało która z nich zajmuje się astronomią czy matematyką, łączy je szeroko pojęta siła talentu i umysłu. Ciekawe, że Ducius nie wspomina w swoim katalogu znanej⁷⁸ astronomki z Aleksandrii, Hypatii, której praca naukowa wydawać by się mogła doskonałym kontekstem dla chwalenia dokonań Cunitii. Postać ta mogła jednak budzić ambiwalentne skojarzenia ze względu na tragiczną śmierć i kontrowersje związane z politycznym kontekstem jej działalności. Ambitna Hypatia nie stanowiła być może dobrego porównania dla Cunitii, chwalonej za pobożność, skromność i pokorę. Czy talenty umysłu kobiecego zasługiwały na pochwałę poety jedynie

⁷³ J. Heweliusz, *Selenographia*, Frankenberg (7–8): *Helia Daedalius sic demirabitur ausus et canet ichnographum terra Selena suum*, k. 6r.

⁷⁴ J. Heweliusz, *Selenographia*, Hajo (21–22) *Ingenio Hevelius promit nunc Daedalus acri, quae prius eximii non potuere viri*, k. 4r.

⁷⁵ J. Heweliusz, *Selenographia*, Hajo (23–24): *Centum oculis Argus partes spectavit in omnes, uno ast Hevelius plus videt ille tubo*, k. 4r.

⁷⁶ J. Heweliusz, *Selenographia*, Hajo (31–32): *Atlas, Jane, gravem caeli non pertulit axem, imposuitque humeris pondera tanta tuis*, k. 4r.

⁷⁷ Co ciekawe, malarz Apelles jest jedyną postacią, do której porównywani są zarówno Heweliusz, jak i Cunitia, jednak są to porównania na zupełnie innej płaszczyźnie. W *Uranii Propitii* uroda Marii zostaje porównana do obrazów Apellesa – słowny opis w obu przypadkach nie oddaje rzeczywistości. Porównanie dotyczy więc wytworu, a nie twórcy. M. Cunitia, *Urania Propitia*, Ducius (135–138): *Corporis egregium iam non memorabo decorum, deciduum namque est lubrica forma bonum. Nec fusc referam phaleratis, dextera, verbis, quamsit Apellea pingere gnara manu*, k. 9r.

⁷⁸ O tym, że postać Hypatii była w XVII wieku jak najbardziej znana świadczy np. jej obecność w książce poświęconej historii kobiet z 1624 roku: T. Heywood, *Gynaikeion: or, Nine bookes of various history. Concerninge women inscribed by ye names of ye nine Muses*, London 1624, czy kilka dekad późniejszej: B. Makin, *An essay to revive the antient education of gentlewomen in religion, manners, arts & tongues with an answer to the objections against this way of education*, London 1673.

w połączeniu z pokorną postawą? Cnotliwy i bogobojny wizerunek był często przyjmowany przez siedemnastowieczne myślicielki i zdawał się działać na ich korzyść w publicznym odbiorze ich działalności naukowej⁷⁹. Paratekst w książce Marii Cunitii zdradza obecność negatywnych postaw wobec nauki kobiecej w ówczesnym społeczeństwie⁸⁰. Elias von Löwen występuje w roli protektora żony, tłumacząc we wstępie zatytułowanym *Mąż do czytelnika*, że „zwyczajem pragmatyków zabrania się kobiecie zająć stanowiska w sporze bez opiekuna⁸¹”.

Marię przedstawia się jako kobietę wszechstronnie wykształconą i utalentowaną, parającą się nie tylko astronomią. W dedykacji do pierwszego ze swych trzech wierszy dla Cunitii, Konstancy Ring podkreśla jej znajomość medycyny, astronomii i innych sztuk oraz języków. Dalej w wierszu dodatkowo podkreśla, że Maria „przewyższa inne niewiasty wszelkimi talentami”⁸² i jest „niezwykle przyozdobiona wdzięczną znajomością języków”⁸³. Talent lingwistyczny Cunitii stwierdza także Ducius⁸⁴, który oprócz tego wspomina jej znajomość medycyny⁸⁵ i niezwykle talenty muzyczne⁸⁶. Piękny głos i umiejętna gra na lutni pojawia się też w sonecie Paritiusa⁸⁷. Opisy wszechstronnych talentów Cunitii kontrastują z pochwałami pod adresem Heweliusza, który opiewany jest raczej za bardzo konkretne osiągnięcie niż za całokształt wykształcenia, którego przecież mu nie brakowało. Wynika to prawdopodobnie zarówno z różnicy w ich osiągnięciach: Heweliusza – pionierskie odkrycie, Cunitii – uporządkowanie problemu już zna-

⁷⁹ Zob. P. Findlen, *Ideas in the Mind: Gender and Knowledge in the Seventeenth Century*, „Hypatia” t. 17, nr. 1, 2002, s. 183–96.

⁸⁰ Upředzenia co do edukacji kobiet adresowane są np. przez Makina „your great Question is, Whether to breed up Women in Arts and Tongues, is not a mere new Device, never before practised in the World. This you doubt the more Because Women are of low Parts, and not capable of Improvement by this Education. If they could be improved, you doubt, whether it would benefit them? If it would benefit them, you enquire where such Education may be had? – B. Makin, *An essay to revive the antient education of gentlewomen in religion, manners, arts & tongues with an answer to the objections against this way of education*, London 1673, s. 8.

⁸¹ *Verum cum more & instituto Pragmaticorum foemina iudicio sisti prohibeatur sine tutore (ut vocant) ad litem: en adsum!* – M. Cunitia, *Urania Propitia, Maritus ad Lectorem*, k. 11r.

⁸² M. Cunitia, *Urania Propitia*, Ringius, *Ad nobilem & praestantissimam...* (34): *Praestans stolatis undique dotibus*, k. 5r.

⁸³ M. Cunitia, *Urania Propitia*, Ringius, *Ad nobilem & praestantissimam...* (35–36): *Et quam venusta linguarum eximie decorat supellex*, k. 5r.

⁸⁴ M. Cunitia, *Urania Propitia*, Ducius, (145–46): *Nec quas exacte didicit studiosa quaternas linquas, prolixus commemorare volo*, k. 9r.

⁸⁵ M. Cunitia, *Urania Propitia*, Ducius (147–48): *Non itidem exponam, quam polleat arte mendi, Poeoniam quoties aeger anhelat opem*, k. 9r.

⁸⁶ M. Cunitia, *Urania Propitia*, Ducius (139–42): *Non dicam suavi quam mulceat athera cantu, quando cavae chelyos fila canora ferit. Musica vel celeri quando instrumenta pererrat pollice, multiplices edere promta sonos*, k. 9r.

⁸⁷ M. Cunitia, *Urania Propitia*, Paritius (5): *La belle voce e l' liut' che gentil man di neve*, k. 10v.

nego, jak i z różnicy w płci; ponieważ wykształcenie i wykazywanie zdolności intelektualnych nie było powszechne wśród przedstawicielek płci pięknej⁸⁸, należało je dodatkowo podkreślić. Tymczasem nikt nie wątpił w talenty i wykształcenie znanego gdańskiego polityka i browarnika. Znajdziemy jednak i wersy odnoszące się bezpośrednio do dzieła astronomiczno-matematycznego Cunitii – u Ringa, Polluciusa i Duciusa. Ring chwali ją za nowe podejście do liczb⁸⁹; Pollucius za przejrzystość, jasność i porządek⁹⁰: „jasno i krótko omawia, co jest od omówienia, unikając niejednoznaczności, nie bez przyjemności rzeczy”; podobnie Ducius: „rozważ prostą metodę i drogę nauczania, która nie była znana żadnemu z wcześniejszych adeptów sztuki. (...) Przekazuje to *Urania* bez skomplikowanych omówień, jaśniejszą i znacznie wygodniejszą drogą. Całe to dzieło łączy ogólna idea, która kieruje porządkiem rzeczy”⁹¹.

Oba zbiory przepełnione są życzeniami wiecznej sławy skierowanymi do autorów. Te jednak także różnią się między sobą. Sława Cunitii związana jest z jej płcią. Kinner przekonuje w swoim wierszu, że *Urania Propitia* „przyniesie sławę zarówno twojej płci, jak i ojczyźnie”⁹². Duża część sławy Cunitii opiera się na tym, że wyróżnia się ona wśród kobiet, i to do kobiet jest przede wszystkim (ale nie wyłącznie⁹³) porównywana⁹⁴. Każdy z autorów zbioru wierszy z *Łaskawej*

⁸⁸ Nawet mąż Cunitii zdradza we wstępie do *Uranii*, że początkowo nie mógł uwierzyć w jej talenty, gdyż nie wyobrażał sobie, że są one możliwe u kobiety. M. Cunitia, *Urania Propitia, Maritus ad Lectorem*, k. 11r; o wykształceniu kobiet w XVII w. zob. C. Pal, *The Republic of Women*, Cambridge 2012, rozdział 2, s. 55–77; por. także rozważania Lindy Schiebinger na temat płci w nauce (uwzględniające także Cunitię): L. Schiebinger, *The Mind Has no Sex? Women in the Origins of Modern Science*, Cambridge–London 1991), zwłaszcza s. 80–82 oraz 135–146.

⁸⁹ M. Cunitia, *Urania Propitia*, Ringius, *Aliud* (49–50): *per numeros novum perripit adytum*, k. 5v.

⁹⁰ M. Cunitia, *Urania Propitia*, Pollucius, *Anagramy*, VI (7): *Si te perspicuum, si te brevitatis & ordo delectat*, k. 7r.

⁹¹ M. Cunitia, *Urania Propitia*, Ducius (155–160): *Si facilem spectes methodum, viamque docendi, artificis tritam nullius ante pede*. (...) *Tradit id Uranie perplexa ambage remota, planius & longe commodiore via. Haec operis primum generalem continet omnis ideam, rerum quis fit & ordo monet*, k. 9r.

⁹² M. Cunitia, *Urania Propitia*, Kinnerus (11): *Ille tuum sexum reddet patriamque celebrem*, k. 4v.

⁹³ Pojawia się przede wszystkim u Duciusa dwukrotne porównanie do Keplera ze względu na powinowactwo tematyki, którą się zajmowali, a także do Hipparcha i Aratosa: M. Cunitia, *Urania Propitia*, Ducius (150–154): *Uranien, mirum candide Lector opus, quale nec Hypparchus forsan nec doctus Aratus edidit, Astronomum lumina magna virum. Orbe nec illustris Basilei montis alumnus Teutonico, cujus fama perennis erit*, k. 9r; (199–200): *Hic quicquid Tabulae collectae sumtibus olim implicite tractant dive Rudolphe tuis*, k. 9v.

⁹⁴ Np. M. Cunitia, *Urania Propitia*, Ringius, *Ad nobilem & praestantissimam...* (34): *Praestans stolatis undique dotibus*, k. 5r; (45–46): *Praeclara PALLAS, vix datur artibus pollens tibi par Foemina*, k. 5r; Ducius (275–276): *Si quid habent veri nostra praesagia mentis, nulla ferent talem postera secla viram*, k. 10r.

Uranii korzysta z metafory sławy sięgającej gwiazd lub nieba, znanego tropu poezji antycznej⁹⁵. Kinner pisze: „[książka ta] wprowadzi twoje imię między lśniące gwiazdy, gdzie błyszczy Kasjopeja na świetlistym tronie”⁹⁶; Ring: „możesz być pewna, że przez usta uczonych mężów wzniesiesz się ponad wysokie gwiazdy”⁹⁷; Pollucius: „ukoronowana gwiazdami kobieta przemierza niebo”⁹⁸; Ducius: „ośniewająca niby Księżyc przyćmiewa wszystkie gwiazdy, gdy świeci pełnym światłem pośrodku nieba”⁹⁹; Paritius: „[Nagroda] chwały, która wznosi się wysoko ku niebu”¹⁰⁰. Sława Heweliusza również ma być wieczna, motyw niebiańskiej sławy wśród gwiazd, tak powszechny w wierszach wprowadzających do *Łaskawej Uranii*, nie pojawia się jednak w dedykowanych mu wierszach. Autorzy zbioru wierszy dla Heweliusza używają innych metafor. Według Eichstaedta: „dzieło to godne jest umieszczenia w świętej świątyni sławy”¹⁰¹; Hajo: „twoja chwała rosnać będzie przez całe wieki”¹⁰²; Moeresiusa: „jest godny wieczności, godny honoru cedru”¹⁰³ i „nieprzemijająca sława wyniesie ciebie i twoje dzieło ku wschodnim i zachodnim krainom”¹⁰⁴. Choć sława Heweliusza jest wieczna, zdaje się operować w bardziej ziemskim wymiarze, niż niebiańska sława Marii Cunitii. Sława Heweliusza kojarzona jest przede wszystkim z jego ojczyzną – Gdańskiem lub Prusami. Przez Fabritiusa nazywany „nową chlubą Gdańska”¹⁰⁵, w wierszu Benjamin Engelke ma przynieść Prusom chwałę na miarę Rzymu¹⁰⁶, w utworze Borcka sława ta ulżyć ma Gdańskowi w żałobie po Piotrze Krügerze¹⁰⁷. Wszakże przydomek Marii – „Śląska Pallada” – również odnosi się do miejsca jej pochodzenia, funkcjonuje jednak na kształt epitetu homeryckiego, podczas gdy Heweliusz aktywnie buduje chwałę Prus swoimi

⁹⁵ Por. wypowiedź Odyseusza w *Odysei* IX.19–20 „καί μευ κλέος οὐρανὸν ἵκει”.

⁹⁶ M. Cunitia, *Urania Propitia*, Kinnerus (9–10): *Ille tuum nomen fulgentibus inferet astris, quamicat illustri Casiopea throno*, k. 4v.

⁹⁷ M. Cunitia, *Urania Propitia*, Ringius, *Ad nobilem & praestantissimam...* (46–48): *scilicet per ora doctorum virorum et super alta fereris astra*, k. 5r.

⁹⁸ M. Cunitia, *Urania Propitia*, Pollucius, *Akrostych* (8): *astris vehitur Foemina cincta, polos*, k. 7r.

⁹⁹ M. Cunitia, *Urania Propitia*, Ducius (131–132): *Splendida ceu Phoebe stellas supereminet omnes, cum fulget medio lumine plena*, k. 9r.

¹⁰⁰ M. Cunitia, *Urania Propitia*, Paritius (11): *Della gloria, ch' all' ciel s' inalzi e sale*, k. 10v.

¹⁰¹ J. Heweliusz, *Selenographia*, Eichstaedt (70): *Hinc opus est dignum famae sacra in aede locari*, k. 3v.

¹⁰² J. Heweliusz, *Selenographia*, Hajo (33–34): *Hinc tua perpetuis clarescet gloria saeculis*, k. 4r.

¹⁰³ J. Heweliusz, *Selenographia*, Moeresius (8): *Est aevo dignus, dignus honore cedri est*, k. 5r.

¹⁰⁴ J. Heweliusz, *Selenographia*, Moeresius (11–12): *Teque tuumque vehet monumentum Fama superstes orbis ad Eoas Hesperiasque domos*, k. 5r.

¹⁰⁵ J. Heweliusz, *Selenographia*, Fabritius (11): *Hevelius, Gedani nova gloria*, k. 2v.

¹⁰⁶ J. Heweliusz, *Selenographia*, Engelke, II (6): *laude nihil cedit Prussia nunc Latio*, k. 2v.

¹⁰⁷ J. Heweliusz, *Selenographia*, Borck, VII (8–12), k. 5v.

dokonaniami. Mochinger wymienia go w trójcy wybitnych pruskich matematyków, wraz z Krügerem i Mikołajem Kopernikiem¹⁰⁸, którzy gwarantują rozwój kulturalny Prus. Swój utwór kończy inwokacją do ojczyzny: „I tak, wzrastajcie wszelką chwałą, moje Prusy, które teraz rozkwitacie w pokoju, korzystajcie z niego jeszcze długo!”¹⁰⁹

Opiewany w wierszu Mochingera pokój zwraca uwagę na kluczową różnicę między okolicznościami, w jakich tworzyli swoje dzieła autorzy. Motyw wojny i wytrwałości autorki w obliczu przeciwności losu powraca wielokrotnie w wierszach wprowadzających do *Uranii*. Ponad połowa pierwszego wiersza Ringa *Do szlachetnej i wyjątkowej kobiety...*, to jest 25 wersów z 48, dotyczy tematu wojny¹¹⁰, obrazowo opisując jej tragedię: „dzierżący miecz Mars rzucił się gwałtownym gniewem”¹¹¹, „pola i miasta, osady i regiony przepadły w łupach chciwych Harpii, a rzeź zniszczyła naszą ojczyznę”, „śląskie pola płonęły i rozpaczały bezpłodne, zbroczone naszą chrześcijańską krwią”. Jego drugi wiersz, z odwołaniem do ody Horacego (I.3)¹¹², czyni bardziej subtelną wzmiankę: „kiedy nadszedł pokój, ojciec gwiazd rozprowadza po świecie boską *Uranie*, całą i zdrową”¹¹³. Anagramy Samuela Polluciusa traktują temat aluzyjnie, nie wspominając wojny wprost, a skupiając się na wytrwałości autorki oraz trudnościach, które przezwyciężyć musi samo dzieło, by zyskać sławę. Wątek ten pojawia się w trzech

¹⁰⁸ J. Heweliusz, *Selenographia*, Mochinger, VI, *De Borussia eiusque indigenis tribus, Nicolao Copernico, Petro Crügero, Johanne Hevelio, mathematicis ad unum omnibus excellentissimis*, k. 5r.

¹⁰⁹ J. Heweliusz, *Selenographia*, Mochinger (18–19): *Et sic omnigena mea cresce Borussia laude: quae nunc pace viges, in longum pace fruaris!*, k. 5r.

¹¹⁰ M. Cunitia, *Urania Propitia*, Ringius, *Ad nobilem & praestantissimam...* (5–6): *Praefractum opus! Revera opus obstinans laboris ac incredibilis*, k. 4v.

¹¹¹ M. Cunitia, *Urania Propitia*, Ringius, *Ad nobilem & praestantissimam...* (13–31): *longa Mavors ensifer otia induxit! Et dum saeviit improbus, artesque et excultae Camoenae, Cymmeriis jacuere in umbris: damnosa quid non gentibus intulis Bellona? Quae non surripuit bona? Pulchrosque doctorum labores perdidit egregiosque libros? Bellum relegent dii procul ad Getas inhospitalales, vel Garamanthas aut Indos, resurgent seu Camoenae seu veteres revocentur artes: sat campi & urbes, oppidaque & loca, cessere avaris in spolia Harpyis, et decoloravere nostram – Heu! Patriam satis usque caedes! Aurata nunc PAX, advolitet suis Fulgens quadrigis, nunc animum novum Musae resumant*, k. 4v–5r; (39–45): *Miramur omnes, quamque nuper, Sarmaticis latinans in oris, quum Christiano sanguine SLESICI campi calerent & steriles agri cruore nostro impinguefacti, ingemerent; didicit POLONAM*, k. 5r.

¹¹² Nawiązania do Ody I.3 Horacego obejmują: metrum wiersza (strofa asklepiadejska III); wyraźną paralełę składniową trzech pierwszych wersów, por.: *Sic te diva potens Cypri / sic fratres Helenae, lucida sidera / ventorumque regat pater* – Hor. *Od.* I.3 (1–3); *Sic vos arctophylax poli / sic vos stellae Helices, lucida sydera / astrorumque vehat pater* – Ringius, *Aliud*, (1–3); motyw ludzkiej zuchwałości, zob. u Horacego. wersy 25–26 (*Audax omnia perpeti / gens humana ruit per vetitum nefas*) i 37–40 (*Nil mortalibus ardui est; / caelum ipsum petimus stultitia neque / per nostrum patimur scelus / iracunda Iovem ponere fulmina*).

¹¹³ M. Cunitia, *Urania Propitia*, Ringius, *Aliud* (3–8): *Astrorumque vehat pater, ventis compositis, (...) salvam ac incolumen, novis divinam URANIEN, dispositam locis*, k. 5r.

z siedmiu anagramów Polluciusa¹¹⁴. Być może to właśnie nastroje zdeterminowane wojną wpływają na pewien motyw, silnie zaznaczony w zbiorze wierszy dla Marii Cunitii, a całkiem nieobecny w wierszach z *Selenografii*. Mowa o motywie opatrności boskiej, religijnej bojaźni oraz przeciwstawionej jej zuchwałości intelektualnej. Motyw ten pojawia się szeroko u Ringa, mniej wyraźnie zaznaczony jest w anagramach Polluciusa. Obaj podkreślają, że opublikowanie *Uranii* doszło do skutku dzięki boskiej pomocy¹¹⁵. Ring tworzy jednak mocniejszy obraz. Wiele wersów poświęca na krytykę ciekawości intelektualnej, którą przedstawia jako zuchwałą, a wręcz obrazoburczą¹¹⁶. „Uważaj, by głupio nie wnikać, by nie dochodzić przenikliwością umysłu tych rzeczy, które noc ogarnia ciemnością”¹¹⁷. W takim właśnie kontekście wypada mu chwalić Cunitię, „którą tak przysposobił Sędzia cudownym porządkiem, że kielkuje najwyższym majestatem i godnością; (...) za najwyższą mądrość uważa się nie chcieć wiedzieć tych rzeczy, których i sam Bóg zabrania. Dalej, nie ustawaj w swej pracy, znakomita damo! Tych, którzy wraz z tobą przestrzegają z taką pilnością woli boskiej, przyjmie tron niebieski w pałacu na Olimpie, ale inni pozostają w dzikich zaświatach Szatana”¹¹⁸. Wydaje się, że Ring chwali tutaj Cunitię za swego rodzaju wstrzeźliwość intelektualną. Trudno powiedzieć, czy ta, całkiem nieobecna w zbiorze Heweliusza, postawa, wynika z religijnej konstytucji Ringa, ogólnej bojaźni wzmożonej trudną sytuacją wojny, czy też zabarwionego seksizmem podejścia do kobiecego sukcesu naukowego. Wszystkie wątki są możliwe i nie wykluczają się wzajemnie.

¹¹⁴ M. Cunitia, *Urania Propitia*, Pollucius, *Anagramy*, I (3–4): *Adversas quamvis mundi experiare procellas: propositi abiicias non tamen orsa tui*, k. 6v; II (3–4): *Si Deus es tecum : totus fremat orbis & orcus, non opus hostiles ut vereare minas*, k. 6v; VII (2–4): *Author, fortis vincit amara, tuus. Invenies equidem Scyllae ac rabidae ora Charybdis: urge iter: audentes adjuvat ipse Deus!*, k. 7r.

¹¹⁵ M. Cunitia, *Urania Propitia*, Ringius, *Ad nobilem & praestantissimam...*(1–4): *Sic ergo tandem, MAXIMO & OPTIMO Deo adjuvante, adducitur ultimos ad umbilicos, computata URANIE, in dociles tabellas*, k. 4v; Pollucius, *Anagramy*, II (1–4): *I pede felici, vultum nec subtrahe nobis Urania, ex alto nam Deus ecce micat! Si Deus es tecum : totus fremat orbis & orcus ; non opus hostiles ut vereare minas*, k. 6v; VI (4): Nie ustawaj z drogi: sam Bóg pomaga odważnym – *Urge iter: audentes adjuvat ipse Deus*, k. 7r.

¹¹⁶ M. Cunitia, *Urania Propitia*, Ringius, *Aliud* (31–38): *Nequicquam DEUS abscondit prudens, nobili Olympo bene dissitas terras, si tamen improbum naturae ingenium transiliat polos! Audax omnia persequi gens humana, ruit saepe & abdita : audax Astronomum genus, tellurem arte nova e sydere computat*, k. 5v ; *Elegeidion* (15–18): *At mens o perversa! require, require, quod ultra posse tuum est & quae sunt patefacta tibi negligere!*, k. 5v.

¹¹⁷ M. Cunitia, *Urania Propitia*, Ringius, *Elegeidion* (43–44): *At penetrare, cave, stolido vel acumine mentis indagare ea, quae nox tenebraeque premunt*, k. 6r.

¹¹⁸ M. Cunitia, *Urania Propitia*, Ringius, *Elegeidion* (49–56): *Quae tam disposuit miro, ARBITER, ordine, summa hinc ut majestas emicet atque decus (...) sapientia summa putatur, scire haud velle aliqua, & quae DEUS ipse vetat. Macte labore tuo vira praestantissima, Numen qui tecum tali religione colunt: hos thronus excipiet coelesti in regia Olympi, ast illos satanae tartara saeva manent*, k. 6r.

Zbiór wierszy z *Laskawej Uranii* jest obszerniejszy od tego z *Selenografii*, choć w tworzeniu tego drugiego wzięło udział niemal dwa razy więcej autorów. Na różnicę tę składa się przede wszystkim mnogość anagramów oraz długi ekskurs o sławnych kobietach w najdłuższym wierszu zbioru z *Uranii*. Cunitia chwalona jest większą różnorodnością superlatywów niż Heweliusz, a pochwały oscylują wokół jej ogólnej erudycji, co obrazuje powszechne porównanie do Ateny, podczas gdy Heweliusz ceniony jest konkretniej w porównaniach do Kolumba i Dedala – za pionierską odkrywczosć i inżynierską zręczność. Poeci opisują wieczną sławę, czekającą na Cunitię w niebie, podczas gdy sławę Heweliusza przedstawiają w kontekście ziemskim, mocno powiązanim z jego ojczyzną. Przekład poezji dedykacyjnej z *Uranii* i porównanie jej z utworami z *Selenografii* pozwala na dokładniejsze zrozumienie kontekstu powstania i odbioru obu dzieł. W szczególności uzmysławia ogrom trudności, z jakimi musiała borykać się Maria Cunitia w swojej pracy astronomicznej. Autorzy dedykowanych jej utworów zgodnie podkreślają wytrwałość Marii. Nie tylko musiała ona pokonać niedogodności związane z rolą kobiety w społeczeństwie – utrudniony dostęp do edukacji, o którą musiała zabiegać samodzielnie i wbrew woli rodziców, niezwykle wczesne małżeństwo i związane z nim obowiązki, wreszcie antycypowane w poezji uprzedzenie do jej pracy naukowej – ale także wytrwać w pracy mimo panującej wojny, która zmusiła ją do ucieczki z rodzinnego Śląska.

Dodatek pierwszy
Przekład poezji dedykacyjnej z *Urania Propitia*

**Do uczonej Pallady naszych czasów,
Marii Cunitii Śląskiej**

Nie zwlekaj zatem, Śląska Pallado, nie zwlekaj:
pokaż i opublikuj *Uranie!*
Wiesz już, że wraz z Teutonami, zabiegają o nią Polacy,
a dzięki mnie ma teraz wielbicieli i na północy.
Mniejsza o inne książki, traktujące o błahych sprawach,
ale twoja niniejsza zasługuje, by wynieść ją na światło.
Nie ma potrzeby wieszać bluszczy Dionizosa.
Wydaj ją, niechaj wyda się wszystkim wdzięczna.
Wprowadzi ona twoje imię między lśniące gwiazdy,
gdzie błyszczy Kasjopeja na świetlistym tronie,
przyniesie sławę twojej płci i ojczyźnie:
pokaże, że nic nie brak twojemu talentowi.
Nie zwlekaj zatem, Śląska Pallado, nie zwlekaj:
pokaż i opublikuj *Uranie!*

Spieszyłem się w mojej północnej podróży
październik 1646
Cyprian Kinner Śląski,
doradca książęcy

**Do szlachetnej i wyjątkowej kobiety,
 Marii Cunitii
 ozdobionej znajomością
 medycyny, astrologii i innych sztuk oraz języków,
 ukochanej małżonki szlachetnego i najwspanialszego męża,
 Eliasza von Löwen
 strofa alcejska**

To zatem, z pomocą największego i najlepszego
 Boga, doprowadziła wreszcie do końca,
 policzywszy Uranię
 w zręcznych tabelach:
 dzieło zerwane przed końcem! W istocie,
 dzieło wytrzymujące tak niesamowite trudy!
 Kamień obrazy¹¹⁹ i publiczne
 zgorzenie samym astronomom!
 Czas i przebieg zdarzeń nigdy nie jest znany człowiekowi,
 (jeśli nie wykazuje darów boskiego talentu),
 gdyby zaś był, o, jak wiele
 talentów by się wyostrzyło!
 Dzierżący miecz Mars zaprowadził długi czas bezczynności
 i kiedy rzucał się gwałtownym gniewem,
 sztuki i wyrafinowane Kameny¹²⁰
 zbiegły do kimeryjskich¹²¹ lasów:
 Czy przynosisz ludziom coś poza zgubą, Bellono?
 Czy jest jakieś dobro, którego nie wykradła?
 Szlachetne trudy uczonych
 zgubiła i wspaniałe książki.
 Niech bogowie skierują wojnę
 daleko, do niegościnnych Getów¹²²
 albo Garamantów¹²³ czy Indów,
 niech wzniosą się na nowo Kameny,
 a stare sztuki niech zostaną przywrócone do życia:
 wystarczy, że pola i miasta, osady i regiony
 przepadły w łupach chciwych Harpii,
 i że rzeź – biada! –

¹¹⁹ Por. Iz 8,14 „On będzie kamieniem obrazy i skałą potknięcia się dla obu domów Izraela”.

¹²⁰ Łac. *Camena*, rzymski odpowiednik greckich Muz, por. *Musas quas memorant nosce nos esse Camenas* – Ennius, *Annales* II.2., Warmington.

¹²¹ Okolice Krymu.

¹²² Mieszkańcy dolnego Dunaju.

¹²³ Lud północnoafrykański

zniszczyła naszą ojczyznę!
Teraz niech nadleci złoty pokój
na swym lśniącym rydwanie,
teraz niech Muzy odetchną na nowo;
Któż bowiem pierwszy wzniosłby
niebo ku eterom Olimpu? Słynna kobieta,
przewyższając inne niewiasty wszelkimi talentami,
i niezwykle przyozdobiona
wdzięczną znajomością języków:
władza bowiem biegle łaciną,
francuskim, znana z poważnego stylu,
i wszyscy podziwiamy, jak niedawno,
ukrywając się w kraju sarmackim,
kiedy śląskie pola płonęły
i rozpaczały bezpłodne,
zbroczone naszą chrześcijańską
krwią, nauczyła się polskiego.
Prześwietna Pallado, nie ma równej tobie kobiety
cenionej w sztukach, możesz być pewna,
że na ustach uczonych mężów
wzniesiesz się ponad wysokie gwiazdy.

**Inny
według ody Horacego I.3¹²⁴**

Tak was¹²⁵, niebieski strażniku niedźwiedzia,
 tak was¹²⁶ gwiazdy Helice, jasne konstelacje,
 niesie ojciec gwiazd,
 kiedy nadszedł pokój, bardziej niż uwielbianą
 (pomysłowe tablice już dawno
 powinny być wydane na światło publiczne)
 całą i zdrową, nową
 boską *Uranie*, rozprowadza po świecie.
 Miała ona w tych czasach siłę i natchnioną moc mądrości,
 z dała od bezczynności sukni,
 zwracając oczy ku gwiezdnemu domowi,
 obdarzyła gwiazdy swoimi nazwami
 i nie bała się poddać tajemniczym kalkulacjom
 szerokie niebo z czerwonymi gwiazdami!
 Jakim stopniem mądrości błyszczała?
 Jak uczynymi oczami widziała, że
 świecące gwiazdy, planety, wskazują drogę pracowitym
 i pomagają ludzkim losom!
 Bystra, nauczyła się także i ruchu,
 którym niebo chce obracać się lub wznosić:
 zmierzwszy odpowiednio oś sfery,
 nauczyła się, co daje Wenus
 połączona z czarującym Jowiszem,
 co szybki Mars, w domu Saturna widząc
 źródło najwyższej okropności.
 Co niosą Hiady, i przynoszący deszcz Orion?
 Co, radość, Plejady,
 co dają Strefy Południa¹²⁷, a co wewnętrzne?
 Na próżno mądry Bóg oddzielił
 odległe ziemie od szlachetnego Olimpu,

¹²⁴ Nawiązania do Ody I.3 Horacego – zob. przypis 112.

¹²⁵ inaczej Wolarz lub Arktur – przypis przetłumaczony z oryginalnego tekstu; o dawnych nazwach gwiazdozbiorów zob. J. Dobrzycki, J. Włodarczyk, *Historia naturalna gwiazdozbiorów*, Warszawa 2002.

¹²⁶ Helice – Wielka Niedźwiedzica, której gwiazdami kierują się żeglarze w nawigacji – przypis przetłumaczony z oryginalnego tekstu.

¹²⁷ Hi 9,9; Hi 38,31–32 – przypis przetłumaczony z oryginalnego tekstu; Hi 9,9: „On stworzył Niedźwiedzicę, Oriona, Plejady i Strefy Południa”; Hi 38,31–32: „Czy połączysz gwiazdy Plejad? Rozluźnisz więzy Oriona? Czy wypuścisz o czasie Gwiazdę Poranną? I wywiedziesz Niedźwiedzicę z dziećmi?”

skoro bezwstydnym
 talent natury przeskakuje niebiosów!
 Zuchwały rodzaj ludzki
 wszystkim się para, rujnuje często i tajemnice:
 zuchwały rodzaj astronomów,
 nową sztuką z gwiazd oblicza Ziemię:
 i tymi najgłębszymi obserwacjami
 poznał, jaka skromność, jaka nowa mnogość
 gorączek zagraża Ziemi.
 Najpierw pewna konieczność
 nieznaną zagłady zaatakowała w dzień:
 i zaznacza zaćmienia ukochanej Cyntii¹²⁸,
 śledząc Faetona,
 obieg zodiaku przez wędrujące gwiazdy:
 teraz do uroczej *Uranii*,
 która, zrodzona skrzydłami talentu nie dziewczęcego,
 dzięki nowemu podejściu do liczb.
 przebiła się praca kobieca.
 Trudy śmiertelników są niczym.
 Odchodzimy do samego nieba zbawienną nadzieją,
 I nie obcujemy z naszym Bogiem,
 Który sam sobie przeżywa wieczny czas.

Elegijka

Pytasz, ojcze Augustynie, co robił Bóg
 przed początkiem, jak wszystko zostało stworzone?
 Piekło stworzył, odpowiadasz tym, którzy pytają.
 Gdzie pokutują ci, którzy zasłużyli sobie na karę?
 O to i do dzisiaj niemądry wciąż często
 pyta i z zapalem w sercu chce wiedzieć :
 Co zatem robił twórca rzeczy? Jakie miał zamiary?
 Czemu nie stworzył świata poważniej lub szybciej?
 Przeszło sześć tysięcy lat
 i jeszcze nie zrozumiał, że wcześniej nic nie było;
 Sam bowiem wieczny, dlaczego wołał być sam ze sobą,
 żyjąc bez równego sobie i daleko od nierównych?
 Tak, powiedziałem, zapytuje ze ślepej mądrości
 i nie obawia się znieważać Boga zuchwały człowiek!
 O, przewrotny umyśle! Badaj,

¹²⁸ personifikacja Księżycy.

badaj więcej niż można, a zaniedbuj to, co ci dostępne!
 Czyż nie taką pędzisz drogą? Istotnie, pędzisz, gdzie
 krętą drogą podąża straszliwa bestia o szerokich rogach¹²⁹.
 Oto Słońce! Oto Księżyc! Oto czerwone gwiazdy nieba!
 Oto ziemia, dzieło Dedala! I niespokojny Ocean!
 Zmierzaj do tego, by zrozumieć mądrość Boga
 i jego dobro, które są nieograniczone.
 Nawet jeśli poznasz sto języków,
 żelazne słowo, anielskie rozumienie, życie,
 nie rozwikłasz działań Słońca i Księżyca
 i nie wyjaśnisz wystarczająco mocy planet.
 Weź plamistą kulę Księżyca, oczyść, albo jedną
 plamę oczyszczasz, jak objawia się nowy Księżyc?
 Patrz raczej z przyjemnością na oczywistość talentu!
 Zręczna Ziemia, prześwieatne dzieło Boga, nasza życzliwa matka:
 czyż pełna dóbr nie promienieje
 wszelkimi rodzajami klejnotów, ziół, owoców?
 Będziesz trudzić się, by zbadać jej cnoty,
 a twórcy będzie dana równa chwała, podziw i honor.
 Rozważ wreszcie przyływy i odpływy Oceanu,
 rozległe twory zwodniczego morza,
 (byłbym zgubiony bez objawienia boskiej mocy)
 które można przebłagać modlitwą, bynajmniej nie roztrząsać wierszami.
 Albo, jeśli ta najwyższa książka nie wystarczy matce Naturze,
 oto święta stronica pokazuje coś innego:
 zaciekle ją przeczytasz, pokaże wielkie tajemnice,
 i prawdziwym zamysłem i poznaniem Boga:
 i uważaj, by głupio nie wnikać, by nie dochodzić
 przenikliwością umysłu tych rzeczy, które noc ogarnia ciemnością.
 Z tego powodu trzeba mi chwalić Cunitię,
 wyjątkową kobietę, która wielką wytrwałością
 wydała książkę Natury, czcząc Świętego Jehowę
 dając pocałunki poprzez jasne gwiazdy nieba;
 którą tak przysposobił Sędzia cudownym porządkiem,
 że kielkuje najwyższym majestatem i godnością;
 zadawała nas wiedzieć to: za najwyższą mądrość uważa się
 nie chcieć wiedzieć tych rzeczy, których i sam Bóg zabrania.
 Dalej, nie ustawaj w swej pracy, znakomita damo,

¹²⁹ Figura retoryczna – zezwolenie; Zob. Koh. 12,1; peryfraza diabła – przypis przetłumaczony z oryginalnego tekstu. Koh 12,1: „Pomnij jednak na Stwórcę swego w dniach swej młodości, zanim jeszcze nadejdą dni niedoli i przyjdą lata, o których powiesz: «Nie mam w nich upodobania»”.

tych, którzy wraz z tobą przestrzegają z taką pilnością woli boskiej,
przyjmie tron niebieski w pałacu na Olimpie,
ale inni pozostają w dzikich zaświatach Szatana.

Wyjątkowej przyjaźni i szacunku
Konstanty Ring, głosiciel słowa Bożego, pastor byczyński

Pewne anagramy z akrostychem, ułożone z imienia i nazwiska najznakomitszej i uczzonej kobiety, Marii Cunitii, poświęcone i wydane ku chwale Wiecznego.

I. MARIA CUNITIA

w anagramie INI MIRA: VACAT (wejdź do środka, spójrz: pusto)
Zrozumiałaś ukryte skarby wewnątrz Uranii
pomyślnie; wejdź do środka i spójrz, Minerwo: pusto.
Chociaż doświadczasz nieprzychylnych burz świata,
nie porzucasz jednak swego przedsięwzięcia.
Wszystko jest niewdzięczne na ziemi, i wszystko w niebie wdzięczne:
kiedyś dane ci będzie hojne bogactwo nagrody.
Zatem dalej, nie zwlekaj, wydaj na światło
swoje pisma, wyprasane przez świat tak często, jak obserwujesz gwiazdy.

II. MARIA CUNITIA

w anagramie I URANIA ; MICAT! (Idź, Uranio; migocze!)
Idź szczęśliwym krokiem i nie odwracaj od nas twarzy,
Uranio, oto bowiem z wysoka migocze Bóg!
Jeśli Bóg jest z tobą, choćby cały świat grzmiał i zaświaty,
nie ma potrzeby, byś obawiała się wrogich gróźb.

III. MARIA CUNITIA

w anagramie A MIRA VI CANIT (śpiewa cudowną mocą)
Do czytelnika
Śpiewa cudowną mocą nieba, czystą i cudowną
i taką, tak wielką, nigdy nie słyszaną na naszej ziemi!
Łaskawa Urania to pokazuje wielce oczekiwaną pracą,
nie zgłaszającą sprzeciwu wśród chóru uczonych.
Kimkolwiek jesteś, pragnąc stanąć w walce o sztuki astronomiczne,
powiedz: tego dnia niech żyje pylijska Urania !

IV. MARIA CUNITIA SVIDNICIO SILESIA

w anagramie SI MICAS COELI VIS : INII : DAT URANIA
(Jeśli chcesz kawałek nieba : wejdź : daje Urania)
Do czytelnika
Jeśli chcesz kawałek czerwonego nieba, dzienną,
a także nocną ręką przewertuj eolskie pisma, oczekuj,
porzuć strach; wejdź szczęśliwy, podążając
za naszym przykładem: daje z nieba *Łaskawa Urania*.

V. MARIA CUNITIA

w anagramie URANICA A MITI (niebiańskie przez łagodną)

Do czytelnika

Wiedz, Czytelniku, że niebiańskie dzieło książki,
która leży przed tobą, stworzone jest przez łagodną Minerwę.

VI. MARIA CUNITIA

w anagramie RAMI VIA CANIT (Ramusa drogą śpiewa)

Do czytelnika

Petrus Ramus¹³⁰ był takiego rodzaju nauki i sztuki:
ci, którzy przeczytali jego pisma, potwierdzają.
Jasno i krótko omawia, co jest od omówienia,
unikając mglistości słów, nie bez przyjemności rzeczy.
Tą samą Ramusa drogą śpiewa Śląska Pallada
Cunitia; podoba jej się roztropniej podążać tą metodą.
Jeśli jasność, zwięzłość i porządek
ujmuje cię, Czytelniku, masz i pożytek.

VII. MARIA CUNITIA

w anagramie I, VINCIT AMARA (idź, zwycięża przykrości)

Do książki

Idź, książko, dotrzyj do różnych ludzi,
słuchaj szeptów: twój silny autor zwycięża przykrości.
Gdy rzeczywiście wejdiesz między wściekle usta Scylli i Charybdy:
Nie ustawaj z drogi: sam Bóg pomaga odważnym.

¹³⁰ Petrus Ramus (1517–1572) matematyk, logik, gramatyk, autor m. in. podręczników, kompendiów i dzieł o tematyce pedagogicznej, reformator edukacji, krytyk scholastyki; zob. *Ramus, Pedagogy and the Liberal Arts, Ramism in Britain and the Wider World*, red. S.J. Reid, E.A. Wilson, London–New York 2016.

Akrostych

Moc ludzi podziwia szerokiego świata siedem
Cudów, jakim cudownym sposobem stworzone,
A ty, który masz serce z lepszego materiału i
Niebieskich ciał pozycje chcesz określić, podejdź,
Rozumiesz sam: większy cud świata w tym
Traktacie Śląskiej Pallady jest ci dany.
Idź daleko poza stare cuda dawnego świata;
Idź: ukoronowana gwiazdami kobieta przemierza niebo.
A choćby z pomocą wieszczów, Marona, Flakkusa, Homera,
Askrejczyka¹³¹, niełatwo opiewać ten cud w godnych wierszach.

Przez Samuela Polluciusa Byczyńskiego, duchownego śląskiego,
tego samego chronostych, zawierający rok, miesiąc i dzień powstania dzieła

Dnia 27 września, gdy królował wschód
powstała Urania, o, dobrze ułożone dzieło.

¹³¹ Tj. Hezjoda.

*SepteMbrIs ter nona DIes Vt reXerat ortVs ;
eXCVsa Vrania en sat bene sInIt opVs ;*

**O Łaskawej Uranii,
szlachetnej, prześwieatnej, wielce uczonej i ozdobionej wszelkimi cnotami,
znakomitej kobiety Marii Cunitii;
ukochanej małżonki szlachetnego męża, wspaniałego,
prześwieatnego i wielce uczonego,
Eliasza a Leonibus**

Jest tak: niesłusznie mówi się, że natura
rodu ludzkiego jest surową macochą mędrców.
Zachowuje się akurat jak łaskawa matka
nieroztropnych, dzikim bestiom dając straszną broń.
Potężne rogi bronią silnego byka,
a dzik wściekłymi kłami atakuje przeszkody.
Jeżozwierz uzbrojony jest w kolce, które
wystrzelone z jego pleców wbijają się we wrogów.
Tygrysy hyrkańskie i libijskie lwy walczą zębami,
siła niedźwiedzicy tkwi w potężnych pazurach.
Zakrzywione dzioby bronią skrzydlate ptaki.
Krabą o wielu nogach chroni twarda skorupa.
Ubrała niektóre zwierzęta w futro,
inne w kolce, niektórym pozwoliła nosić wełnę.
Tylko człowieka stworzyła nagiego ku wyższym niebiosom światła,
i poddała go wielu przykrościom.
Przestań przesadnie roztrząsać
temat Natury, łagodnej matki słabych mędrców;
takiej broni w żadnym razie nie potrzeba
śmiertelnemu człowiekowi, któremu dany był tylko rozum.
Odkryte zęby zniekształcają kości,
rogi oszpecają czoło, drapieżne pazury dłoń.
Futro i kolce nadałyby odrażający wygląd.
Niech okrywa słabą pierś świeżą wełną.
Przyznaję, że tych rzeczy Natura nie dała człowiekowi,
lecz dała błogosławiony dar wysokiego umysłu i talentu.
Dzięki którym dalece przewyższa pozbawione rozumu bestie,
dzięki którym jest i pozostanie szlachetniejszy od wszystkich zwierząt.
Nie wspomnę teraz o wykwalifikowanych rzemieślnikach,
którzy zawdzięczają swój fach zręcznym dłoniom.
Podziwiam dary talentu i bystrość umysłu,

z tych bowiem zalet słusznie czerpie człowiek dumę bardziej niż z pozostałych.
 Czy ktoś mógłby policzyć uczone pisma
 świetnych mężów całej Europy i wszystkie dobre książki?
 Wielkie imiona takich autorów
 w chwili obecnej zakryłbym chmurą milczenia,
 mam za to zamiar oddać pewne przykłady płci żeńskiej,
 które wieść niesie rozproszone po ziemi.
 Kiedy Miriam¹³² czerpała wody królów Egiptu,
 skomponowała Bogu słodką pieśń.
 Z południowych krain przybyła królowa Saby.
 Dotarła do pól uprawnym ziemi Solympsu.
 Miała odwagę rozmawiać z Salomonem
 o przyczynach rzeczy, głębokich i ukrytych sekretach.
 Skąd tak cudowna moc ziół,
 siła czystych klejnotów i drzew?
 Jaka natura ptaków i górskich zwierząt,
 trzód przemierzających łąki i pola?
 Co uspokaja morze, co wzbudza fale na jego powierzchni?
 Jakie potwory morskie pływają w oceanie?
 Następnie wieszczki: była uczona Manto¹³³ przepowiadająca przyszłość,
 z której sławy imię swoje bierze Mantua.
 Nie chcę też przemilczeć Karmenty¹³⁴, matki Ewandra,
 uczonej w sztukach greckich i łacińskich.
 Od ciebie *carmina* biorą swoje imię,
 ty wynalazłaś pierwsze studia literackie.
 Milet wydał Aspazję¹³⁵, obeznaną
 w przenikliwych naukach mędrców i książkach retorycznych.
 Ta elokwentna kobieta była nauczycielką Peryklesa,
 z którym później zawarła związek małżeński.
 Arete¹³⁶ zadziwiała dawne wieki wyjątkowymi talentami,
 którymi przewyższała mądrych i sławnych w sztuce.
 Po śmierci ojca Arystypa odważyła się nauczać,
 od dawna oddana szkole ojca, stanęła na jej czele.
 Córka Pitagorasa Damo¹³⁷ doskonale wyjaśniła
 niezrozumiałe myśli i ukryte obserwacje ojca.

¹³² Prorokini Miriam, siostra Mojżesza.

¹³³ W mitologii greckiej córka Tejrezjarza, według Wergiliusza córka Heraklesa.

¹³⁴ Postać mitologii rzymskiej, kamena, opiekunka przepowiedni i płodności.

¹³⁵ V w. p.n.e., wpływała intelektualistka w Atenach.

¹³⁶ V w. p.n.e., filozof attycka.

¹³⁷ ok. VI w. p.n.e., córka Pitagorasa według tradycji odpowiedzialna za przekaz jego dzieł.

Urodzoną w Grecji, w Efezie, Sozypatrę¹³⁸,
 ojciec oddał na naukę boskim istotom.
 Nie korzystała z żadnych innych nauczycieli,
 nigdy nie mieszkała w domu w Pierii,
 jednak poprzez odnalezione pisma wieszczów i dawnych mędrców
 które prowadzą sprawę głośno i publicznie,
 mądry czciciel Peitho¹³⁹ zrozumiał dokładnie,
 że nie istnieje taki problem, którego by nie rozwiązała.
 Tak Moero, Safona, Praksilla, Korynna, Teano,
 Tak Nossis, Myrtis, Telesilla, Myro,
 wykształcone w sztukach i oddane Muzom,
 których majestatyczna sława nie może przepaść.
 Także z Lacjum pochodzą uczone kobiety,
 które wykształcili naukami świetni mężowie.
 Matka Kornelia¹⁴⁰ cudownie wyjaśniła wymowę Greków,
 umiała także grać na lirze.
 Te oddalone miejsca niewidocznej ziemi są zmierzone,
 które ktoś uczoną pracą uzna za wartościowe.
 Dostojna małżonka Lukana, Argentaria Polla,
 kiedy dzieło męża o bitwie pod Farsalos
 opisała piękną pieśnią, jak się mówi,
 po śmierci męża przejęła pióro.
 Najczystsze pieśni Sulpicji¹⁴¹ chwali
 wieszcz biblijny, bardzo swobodny i ostrego języka.
 Faltonia ułożyła pomysłowy centon
 o życiu Chrystusa z ksiąg twego wielkiego Homera¹⁴².
 Ze starych pism Andinusa zebrała to samo,
 jak gra piękna heroiczna tuba.
 I Hortensja¹⁴³ poddała się Ojcu,
 w obliczu swojej płci, nie bez wyjątkowej chwały.
 Szlachetna żona autora Tebaidy,
 Klaudia, przepięknie знаła wody Aońskie.

¹³⁸ IV w. n.e., neoplatonistka i mistyczka związana z Efezem i Pergamonem

¹³⁹ Bogini przekonywania i uwodzenia.

¹⁴⁰ II w. p.n.e., matka braci Grakchów

¹⁴¹ I w. p.n.e., poetka rzymska.

¹⁴² Chodzi tutaj o dzieła Wergiliusza. Faltonia Betitia Proba (IV w. n.e.) skomponowała *Cento Vergilianus de laudibus Christi*.

¹⁴³ I w. p.n.e., orator, znana z wystąpienia przeciwko opodatkowaniu najbogatszych kobiet Rzymu.

Marcellę¹⁴⁴ gość Betlejem wyjątkowego imienia¹⁴⁵
 prowadzi pochwałami ku świętym naukom.
 Eustochium¹⁴⁶, córka Pauli Rzymianki¹⁴⁷
 została nazwana cudem świata.
 Poza tym bowiem, że znała święte sztuki,
 władała trzema językami.
 Czy chcesz łacinę usłyszeć, czy grecki,
 czy kolorowe słowa hebrajskie wypowiedziane na głos,
 tak zręcznie potrafiła prezentować głosy innych krajów,
 że można było prawie pomyśleć, że sama tam się urodziła.
 Zamiast wełny przędła książki Cassandra Fedele¹⁴⁸,
 dziecko bogatego miasta Wenetów.
 Świetnie znała muzykę i śpiewała wiersze;
 deklamowała po łacinie przy delikatnym akompaniamencie liry.
 To wszystko robiła z wdziękiem,
 w chwale i pod czułym okiem najwyższego Pana.
 Rozprawiała ona z filozofami antycznego miasta
 Antenora, skąd zawsze niosła sławę.
 Angela Nogarola¹⁴⁹, siostra matki Juliusza Scaligera,
 tak była wykształcona w sztukach i językach,
 że biskup Ausoniusz, który wtedy rządził w mieście,
 zabrał tak uczoną głowę wprost do gwiazd.
 Usta Teutonów unoszą ku niebu Rosuidę¹⁵⁰:
 wielka Hilda¹⁵¹ jest ozdobą mężów Kaledonii¹⁵².
 Anglia podziwia talent mądrze mówiącej Elżbiety¹⁵³,
 która dzierży berło przekazane przez wiele babek.
 Lecz czemu wspominam antyczne przykłady?
 Nie jest moją pracą wymieniać wszystkie.

¹⁴⁴ 325–410, założycielka i przywódczyni ascetyczno-naukowego towarzystwa kobiet w Rzymie, święta Kościoła Katolickiego.

¹⁴⁵ Chodzi o św. Hieronima, który wspierał Marcellę w działalności naukowej, por. *tunc etiam Bethlei praeclari nominis hospes, (...), mundique magister Hieronymus*. – Prosper Aquitanus, *Carmen de Ingratis*, 55–58.

¹⁴⁶ 368–419, pochodząca z Rzymu święta Kościoła Katolickiego, znajoma św. Marcelli i św. Hieronima, wraz z którym osiedliła się w Betlejem.

¹⁴⁷ 347–404, pochodząca z Rzymu święta Kościoła Katolickiego, znajoma św. Marcelli i św. Hieronima, wraz z którym osiedliła się w Betlejem.

¹⁴⁸ 1465–1558, wenecka humanistka.

¹⁴⁹ 1380–1436, poetka z Werony.

¹⁵⁰ Poetka z Saksonii.

¹⁵¹ Hilda z Whitby (614–680) benedyktyнка, święta Kościoła Katolickiego i anglikańskiego.

¹⁵² Dzisiejsza Szkocja.

¹⁵³ Elżbieta z Palatynatu (1618–1680), księżniczka czeska, filozof, korespondentka Kartezjusza.

Tyle, i tak wiele, wystarczy do naszych czasów,
które żadnym prawem nie mogą zastąpić dawnych.
Komu są nieznane jakże uczone pisma Moraty¹⁵⁴,
która była świętym światłem Franków.
Wdzięczną Padwę ozdabia uczona Adreina¹⁵⁵,
bowiem obficie pije ze źródła Kastalii¹⁵⁶.
Silny naród Belgów uświetnia Schurmania¹⁵⁷,
ponieważ chętnie pije wody Bellerofonta.
Cunitia jest ozdobą Elizjum naszego świata
dzięki swoim oszałamiającym talentom.
Olśniewająca niby Księżyc przyćmiewa wszystkie gwiazdy,
gdy świeci pełnym światłem pośrodku nieba.
Tak pozostałe pozostawia nasza Cunitia za sobą,
które przewyższa sztuką matematyczną.
Nie wspomnę wyjątkowego wdzięku ciała,
nietrwałym i zwodniczym dobrem jest bowiem uroda.
Tak jak nie przywoływałbym ozdobnymi słowami
zręczności, z jaką malowała wyćwiczona ręka Apellesa.
Nie powiem też o słodkim śpiewie, którym zachwyca niebiosa,
gdy melodyjnie uderza w struny liry.
Kiedy jej zwinne palce dotykają instrumentów muzycznych,
z wielką zręcznością wydaje różnorodne dźwięki.
Nie przesadzam w pochwałach, ani nie podążam za żadną pieśnią.
Znakomita Frygia maluje, jak jest w szczegółach.
I chcę wspomnieć, nie przez uprzejmość, że, pilna,
nauczyła się dokładnie czterech języków.
Podobnie nie wyłożę, jak przodowała w sztuce lekarskiej,
na przykład poprzez użycie peonii w kłopotach z oddychaniem.
Sądzę, że taką sukcesją powstało, miły Czytelniku,
tak cudowne dzieło – *Łaskawa Urania*.
Jakiego ani Hipparch, ani uczone Aratos
nie wydał, wielkie gwiazdy mężów Astronomii.
Ani sławny wychowanek króla kraju
Teutonów, którego sława będzie wieczna.
Rozważ prostą metodę i drogę nauczania,

¹⁵⁴ Olymphia Fulvia Morata (1526–1555) humanistka z Ferrary.

¹⁵⁵ Isabella Andreini (1562–1604) aktorka i poetka

¹⁵⁶ Źródło w Delfach.

¹⁵⁷ Anna Maria van Schurman (1607–1678) humanistka, poetka, pierwsza kobieta w Europie przyjęta na studia. Choć ojciec Anny pochodził z Antwerpii, całe jej życie związane było z Holandią.

która nie była znajoma żadnemu z wcześniejszych adeptów sztuki.
Do tego czasu dawni nauczyciele
nie uczyli swoich uczniów przez orbity.
Przekazuje to *Urania* bez skomplikowanych omówień,
jaśniejszą i o wiele wygodniejszą drogą.
Całe to dzieło łączy ogólna idea,
która kieruje porządkiem rzeczy.
Później krótko pokazuje, co potrzeba wiedzieć,
i jak owocnie te rzeczy czytać.
I że najważniejsze są cztery części sztuki,
których uczy, aby podchodzić do nieba ze sprawnością umysłu.
Najpierw zauważa, że dane są zebrane na podstawie wiernej obserwacji
tego, w jaki sposób poruszają się gwiazdy po niebie,
następnie demonstrowa, opierając się na podstawach geometrycznych
(czego nie można zrobić inaczej)
i wykazuje przejrzystymi silnymi argumentami,
z którymi niczyj umysł nie mógłby się nie zgodzić.
Po trzecie wspierając się sztuką mechaniczną
konstruuje cudowne parapegmata, użyteczne globusy i lunety.
Sfery armilarne, promienie, kwadranty i dioptry,
seksanty, sfery i gwiazdne niebo.
Czwarta część, nazwana rachunkiem astronomicznym,
tabele ułożone wykwalifikowaną dłonią,
naucza i obejmuje całą siłę sztuki niebiańskiej,
lepiej niż tamten wyraził swoimi liczbami.
Nie jest to traktat na temat wszystkiego,
czego mógłbyś sobie zażyczyć, miły Czytelniku – sama najwyższa zajmuje
to miejsce.
Trzy poprzednie sztuki bowiem wszystko porządkują,
jedynie czwarta pożytecznie naucza ludzkie umysły.
Tak zrodziły się tablice, ukończone zapałem i pełnym czujności wysiłkiem,
które tobie przedstawia to dzieło.
Pilny miłośniku gwiazd,
który płoniesz zachwytem wobec nieba i miłością sztuki,
czy je będziesz czytał w dzień, czy w nocy,
wierz mi, znajdziesz szczęśliwie moc przydatnych rzeczy.
I przepelni twoją pierś słodkie pragnienie,
i pomyślisz, że znalazłeś się na polach niebieskich.
Czyż bowiem nie jest niemalże boskim móc
wyostrzonym umysłem wyznaczać prawa gwiazd
i poznawać ich ruch zanim pojawią się na wysokim niebie?

W tym żadna z innych sztuk nie może jej przewyższyć,
dlatego nosi nazwę królewskiej ta sztuka,
która zna położenie gwiazd i o nim naucza.
Jakkolwiek tutaj zebrane tablice, które niegdyś ty wydałeś,
boski Rudolfie, traktują sprawę zawile.
Wynajdziesz sztukę, którą chcesz, żeby każdy poznał:
jasno wyłożoną i wydobytą ciężką pracą;
Chcesz wiedzieć, jaki jest obrót złotowłosego Słońca?
I wedle jakiego prawa poruszają się pozostałe gwiazdy nieba?
Jakimi cudownymi i różnymi ruchami obracają się
po orbicie światła nieba i jakie mają pozycje?
Jak dzieli się niebo na wyższe i niższe,
i jakie imiona ma cykl średniego nieba?
Dlaczego Febus zakrywa smutną twarz
ciemną rdzą i tyle nieszczęść przynosi ziemi?
Dlaczego Cyntia nocą gęstymi ciemnościami zasłania oblicze,
i sieje strach w sercach ludzi i zwierząt?
Będąc miłośnikiem astronomii, czyż nie pragniesz
potrafić utworzyć paralaksę w długości i szerokości krótszą drogą?
Nigdy nie rezygnuj i nie odkładaj tych tablic,
a poznasz to, czego tak ochoczo chcesz się nauczyć.
Abyś jednak mógł używać tych tablic z sukcesem,
i korzystać ze wszystkiego tego, o czym uczą, dla swojego pożytku,
musisz niestrudzony, z nieprzerwaną wytrwałością, zdobyć wiedzę o tym,
czym jest przód, czym tył, czym granica, czym przestrzeń,
pierwsza minuta, czym cienka linia, czym znaki, stopnie,
czym kolumna, czym aureola, czym druga minuta.
Nikt nie winiłby Momosa¹⁵⁸ czy zgrzytał zębami,
chyba, że ktoś zwykł szydzić ze wszystkiego.
W mowie godnej Ausoniusa i języku niemieckim
wychodzi ta złota księga na światło.
Są pewne sprawy Autora, których nie ma potrzeby
opowiadać – z książki możesz je stosownie poznać.
Tłumaczy natomiast, że tamten był obdarzony
uczonym tłumem dawnych mędrców, niby bliźniaczymi skrzydłami.
Kto skory do nauki, przenikania ostrością umysłu,
z przyjemnością przemierza gwiazdne niebo.
Jedna rzecz, to znać pomiary dawnych mędrców
i umieć ocenić, jak wiele uczą.

¹⁵⁸ Mityczny opiekun drwin i szyderstw.

Druga, rozumieć nazwy i znaczenie liczb.

Nic bardziej użytecznego nie jest dane człowiekowi na tym świecie,
o ile będziesz nimi dobrze obwarowany,
przygotuj się na wstąpienie do jasnych świątyń gwiazdowego nieba.

Na marne się trudzisz i, niczym nowy Ikar,

wysokim lotem znów zostawisz swe imię w ikaryjskich wodach.

Jednakże w kwestii tych sztuk, o których mówi w punktach dotyczących rachunków,

przede wszystkim chcesz uważnie obserwować eksperta.

Przyzwyczajeniem i obyczajem astronomów poznaj najpierw

liczenie i dodawanie, i odejmowanie liczb od siebie.

Później nawet mnożenie nie będzie sprawiać ci problemów,

tak jak dzielenie całości na części.

W tym będzie ci służyć tabela sześćdziesiątek,

czerp z niej pożytek tak często, jak potrzebujesz.

Podtrzymywany tymi piórami, niby niezapomniany Dedal,

lecis przez środkowe przestworza nieba, pozbawiony strachu.

Jednak któż mógłby wymienić wszystkie zalety i

ogromne korzyści niniejszej książki?

Jeśli chciwa zazdrość, jeśli nieczyste pragnienie

zdobywania nie niepokoi twojego serca,

kimkolwiek jesteś, sam wyznasz to ze mną,

i powiesz, że ja już ci opowiedziałem, w niczym nie odstępując od prawdy.

Ty, którego umysł naprawdę nie ustanie w żadnej pracy,

i który chcesz znać błyszczące gwiazdy nieba,

rozmaite położenia, obejścia i wieczne ruchy

siedmiu błędzących i ich zmienny obieg.

Tutaj jesteś, przesławna kobieta przedstawia ci

tę książkę, chwytaj z radością życzliwą okładkę.

I proś tak niezwykłą damę o jakiegokolwiek dobra,

dzięki czemu przewyższyć może dni Nestora,

wieloma pismami ozdobić ojczyznę

i dzięki swojemu talentowi uczestniczyć w wielu dobrach.

Co wspomniałbym o tobie? Jacy cię wydali na świat rodzice,

błyszcząca gwiazdo, że tak powiem, elizejskiej krainy?

Cały Olimp uznaje twój boski talent,

od którego nic wspanialszego na świecie.

Tak czeka na ciebie wieczny splendor słodkich pochwał,

kiedy Febus rozświetla niebo i świecą gwiazdy.

Bądź zdrowa, szlachetna Cunitio, ozdobo naszych czasów;

twoja sława niech będzie znana w niebie i na ziemi.

Jeśli jest coś prawdziwego w przeczuciach naszego umysłu,
żadne późniejsze wieki nie przyniosą kobiety tej rangi.

Benjamin Ducius
dyrektor szkoły w Byczynie

Sonet
Do Pani Marii Cunitii,
Autorki *Łaskawej Uranii*
Ezekiela Paritiusa

Światło pięknego intelektu i wyjątkowej roztropności,
które wydało dzieło o tak wielkiej wartości,
posiada roztropna dusza zarządzająca sercem,
równie pełnym wielu cnót.

Pięknym głosem i lutnią, jak delikatny człowiek ze śniegu,
traktuje o sztuce, naśladowując naturę swoim piórem,
z dumą opowiada o rzeczach rzadkich i pięknych,
każdy, kto spojrzy na Marię, musi ją podziwiać.

Żadna nie może się z nią równać,
nagroda dla innych talentów jest ustalona,
chwały, która wznosi się wysoko ku niebu.

Tak, Triumfatorco, dla otaczającego nieba
wielkie dzieło, i twoje imię pozostanie wieczne,
niech nastanie dzień twojej wiecznej chwały.

Bibliografia

- Adamson, J.W., *Pioneers of Modern Education 1600–1700*, Cambridge University Press, Cambridge 1921.
- Awianowicz, B., *Retoryka w Gdańskim Gimnazjum Akademickim w świetle programów szkolnych, wykładów i praktyki oratorskiej drugiej połowy XVI i w XVII wieku*, [w:] *W gdańskim ogrodzie muz. Gimnazjum Akademickie w Gdańsku wobec kultury starożytnych Greków i Rzymian*, red. M. Otto, J. Pokrzywnicki, Bernardinum, Pelplin 2016, s. 41–66.
- Biblia Tysiąclecia, Pallottinum, Kraków 1965.
- Cunitia, M., *Urania Propitia*, Byczyna 1650.
- Czerniakowska, M., *W 350. Rocznicę wydania Selenografii Jana Heweliusza*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1998, t. 43, nr 1, s. 7–26.
- Dobrzycki, J., Włodarczyk, J., *Historia naturalna gwiazdozbiorów*, Prószyński i s-ka, Warszawa 2002.
- Encyklopedia Gdańska. Gedanopedia.pl*, <https://www.gedanopedia.pl> [dostęp: 15.08.2021].
- Erhardt, S.J., *Presbyterologie des Evangelischen Schlesiens*, t. 2, Johann Gottfried Pappäsche, Legnica 1782.
- Estreicher, K., *Bibliografia Polska: 140,000 druków*, Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1898.
- Findlen, P., *Ideas in the Mind: Gender and Knowledge in the Seventeenth Century*, “Hypatia” t. 17, nr. 1, 2002, s. 183–96, DOI:10.1111/j.1527–2001.2002.tb00687.x
- Grell, C., *Jan Heweliusz i jego czasy*, tłum. Igor Kraszewski, Instytut Historii Nauki PAN – Biblioteka Gdańska, Warszawa–Gdańsk 2016 (*Bibliotheca Heveliana*, t. 1).
- Heywood, T., *Gynaikeion: or, Nine bookes of various history. Concerninge women inscribed by ye names of ye nine Muses*, London 1624.
- Hirsch, T., *Die Ober-Pfarrkirche von St. Marien in Danzig*, Gdańsk 1843.
- Heweliusz, J., *Selenographia*, Gdańsk 1647.
- Homer, *The Odyssey*, red. A.T. Murray, Harvard University Press, London 1919.
- Horacy, *Odes and Epodes*, red. P. Shorey, G.J. Laing, Benj. H. Sanborn & Co, Chicago 1919.
- Johannes Hevelius and His Gdańsk*, red. M. Turek, Gdańskie Towarzystwo Naukowe, Gdańsk 2013.
- Kotarski, E., *Gdańska poezja okolicznościowa XVII wieku*, Instytut Bałtycki, Gdańsk 1993.
- Kotarski, E., *Łacina w kulturze dawnego Gdańska*, [w:] *Gdańsk nowożytny a świat antyczny*, red. M. Otto, J. Pokrzywnicki, Bernardinum, Gdańsk 2017, s. 47–62.
- Korespondencja Jana Heweliusza z Marią Cunitią i Eliaszem von Löwen, *Bibliothèque de l’Observatoire*, Paris, C1, v. 1–3.
- Makin, B., *An essay to revive the antient education of gentlewomen in religion, manners, arts & tongues with an answer to the objections against this way of education*, London 1673.
- Matuszewski, A., *Korespondencja Cypriana Kinnera z Janem Amosem Komeńskim*, “Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2010, t. 55, nr 1, s. 123–138.

- Mochinger, J., *Christliches Trosts Schreiben an die woledle und Ehren– auch Tugendreiche Frau Margareth Schliewitzin [...] wegen unverhofften Abschiede ihres Edlen und Tugendhaften Sohnes Adam von Schliewitz, welcher dem 9. Julij ist verschieden in Florentz in diesem 1631 Jahr, abgeschicket von Danzig durch Johann Mochinger Prediger der Gemeine Christi zu S. Kathrin daselbst*, Gdańsk 1631.
- Pal, C., *The Republic of Women*, Cambridge University Press, Cambridge 2012.
- Pszczółkowska, L., Siemiginowska, A., *Polonica XVI do XVIII wieku nie znane Bibliografii Estreichera ze zbiorów Biblioteki Gdańskiej* (z. 3), Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk, Gdańsk 1980.
- Ramus, *Pedagogy and the Liberal Arts, Ramism in Britain and the Wider World*, red. S.J. Reid, E.A. Wilson, Routledge, London–New York 2016.
- Schiebinger, L., *The Mind Has no Sex? Women in the Origins of Modern Science*, Harvard University Press, Cambridge–London 1991.
- Swerdlow, N.M., *Urania Propitia, Tabulae Rudolphinae faciles redditae a Maria Cunitia Beneficent Urania, the Adaptation of the Rudolphine Tables by Maria Cunitz*, [w:] *A Master of Science History. Essays in Honor of Charles Coulston Gillispie*, red. J.Z. Buchwald, Springer, Dordrecht–Heidelberg–Londyn–Nowy Jork 2012.
- Turek, M., *Johannes Hevelius and His Gdańsk*, Gdańskie Towarzystwo Naukowe, Gdańsk 2013.
- Więcek A., *Ezechiel Paritius – nadworny malarz Piastów śląskich*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1962, t. 24, nr 3/4, s. 410–417, DOI 10.11588/diglit.45620.49.
- Witczak, A., *Johannes Petrus Titius. Wiersze okolicznościowe dedykowane Heweliuszowi*, [w:] *Jan Heweliusz i kultura heweliuszowska. Utilitas et delectatio*, red. M. Mendel, J.A. Włodarski, Gdańsk 2013, s. 129–145
- Witczak, A., *Mityczne inspiracje Johanna Petera Titiusa w utworach okolicznościowych z okazji wjazdów monarszych do Gdańska*, [w:] *Gdańsk nowożytny a świat antyczny*, red. M. Otto, J. Pokrzywnicki, Gdańsk 2017 s. 63–77.
- Włodarczyk, J., *Kilka uwag o obserwacjach i teoriach astronomicznych w czasach Galileusza*, „Zagadnienia filozoficzne w nauce” 2003, nr 32, s. 91–106.
- Włodarczyk, J., *Księżyc w nauce i kulturze Zachodu*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2012.
- Włodarczyk, J., *“Peripheral” Astronomy in the Correspondence of Johannes Hevelius: A Case Study of Maria Cunitia and Elias von Löwen*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2019, nr 1, s. 147–154, DOI 10.4467/0023589XKHNT.19.009.10117.
- Żmudzka-Brodnicka, M., *„Atlas uczonego świata” o poezji pisanej ku czci Jana Heweliusza*, [w:] *Jan Heweliusz i kultura heweliuszowska. Utilitas et delectatio*, red. M. Mendel, J.A. Włodarski, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2013, s. 121–128.